

I.HAFTA

ABBASİLER DEVLETİ TARİHİ (750-1258)

Abbasi İhtilali

Abdullah b. Abbas, Hz. Ali'nin halifeliği sırasında Basra valisi tayin edildi. Emeviler döneminde Yezid'e biat edenler arasında yer aldı (ö.687). Ali b. Abdullah b. Abbas, Abbasi propagandasını başlatan kişi olarak bilinir. Ali b. Abdullah (ö.117/736), Abdülmelik b. Mervan döneminde (685-705) Şam'a gitmiş ancak buradan ayrılarak Humeyme'ye yerleşmişti. (97-100/715-718). Bu bakımdan Humeyme, Abbasi propagandasının başladığı yer olarak kabul edilir.

Muhammed b. Ali, Keysaniye'nin Haşimiye imamı idi. Aynı zamanda Muhammed el-Hanefiyye'nin talebesidir. Muhammed el-Hanefiyye'nin torunu Ebu Haşim kendisinden sonra imamete Muhammed b. Ali'yi (125/743) vasiyet etti. Vasiyet olayından sonra imametini kendi hakları olduğunu savunmaya başladılar. Abbasi naib ve daileri kendilerini iktidar isteklisi olmaktan çok Allah tarafından istenilen değişikliğin vasıtası olarak tanıttılar. Onlara göre dava hak-batıl mücadelesi idi. Halktan aldıkları biatı kendileri için değil Peygamber ailesinden üzerinde ittifak edilecek bir şahıs adına aldıklarını söylüyorlardı.

Muhammed b. Ali'nin (125/743) yerine İbrahim b. Muhammed geçti. İbrahim, ihtilalin kilit isimlerinden birisi olan Ebu Müslim el-Horasanî'yi Horasan'a görevlendirdi. Onun Horasan'daki hareketin başına geçmesiyle birlikte Abbasi daveti aleni bir ihtilal hareketi haline dönüştü. Abbasi ihtilali iki aşamada gerçekleşti: Birinci safha; gizli hazırlık sürecidir. (97-100/718) İmam Ali b. Abdullah b. Abbas'ın Humeyme'ye yerleşmesiyle başlamıştır. İkinci Safha; Aleni ihtilal sürecidir. İmam İbrahim'in Ebu Müslim el-Horasanî'yi 128/745'te Horasan'a tayin etmesiyle başlamıştır.

Ebu Müslim, Horasan'da oldukça etkili oldu. Merv, Merv er-Ruz, Herat, Nesa, Ebiverd şehirleri işgal edildi. Abbasi güçlerinin başkomutanı Kahtabe b. Şebib Emevilerin son Horasan valisi Nasr b. Seyyar'ı mağlup etti. Ebu Müslim 748'de merkezini Nişabur'a taşıdı. Nasr b. Seyyar, 131/749'da İsfahan yakınlarında Abbasi güçlerine mağlup oldu.

Emevilerin Irak valisi Yezid b. Ömer b. Hübeyre mağlup edildi. Akabinde Kufe şehri işgal edildi. Alioğulları taraftarı Ebu Seleme el-Hallal, Abbasi ailesini oyalamaya çalışsa da ilk Abbasi halifesi Ebu'l-Abbas'a biat edildi. Daha sonra biatı engellemeye çalışan Ebu Seleme ortadan kaldırıldı. Böylece ihtilal ilk önce evlatlarını yemiş oldu.

Abbasi hanedan üyesi komutan Abdullah b. Ali, son Emevi halifesi Mervan b. Muhammed'i Büyük Zapsuyu kenarında mağlup etti. (16 Ocak 750). Aynı yılın sonuna doğru Abbasilere karşı mukavemete devam eden İbn Hubeyre'nin teslim olmasıyla Emevi Devleti tarih sahnesinden silinmiş oldu.

SORULAR:

1) Abbasi ihtilalinin gizli hazırlık dönemini başlatan hadise nedir?

Cevap: İmam Ali b. Abdullah b. Abbas'ın Humeyme'ye yerleşmesiyle başlamıştır.

2) İmam İbrahim'in Ebu Müslim el-Horasanî'yi 128/745'te Horasan'a tayin etmesiyle Abbasi ihtilalinin hangi aşaması başlamıştır.

Cevap: Aleni ihtilal süreci başlamıştır.

3) Muhammed el-Hanefiyye'nin torunu Ebu Haşim kendisinden sonra imamete kimi vasiyet etti?

Cevap: Muhammed b. Ali

4) Hz. Ali'nin halifeliği döneminde Basra valiliği de yapan, Yezid b. Muaviye'ye biat eden Hz. Abbas'ın oğlu kimdir?

Cevap: Abdullah b. Abbas

Ebu'l Abbas Es-Seffah (750-754)

Ebu'l Abbas es-Seffah (d.100-108/718-726), İmam Muhammed b. Ali'nin oğludur. İbrahim b. Muhammed'in hapse atılmasından sonra ailesi tarafından veliaht ilan edilmiştir. Es-Seffah ilk hutbesinde: "Biliniz ki ben hem bol bol veren hem de helak edip intikam alan bir insanım" demiştir. Onun bu son cümlesi ona "es-Seffah" yani kan dökücü lakabının verilmesine yol açmıştır. En önemli hedef konumundaki II. Mervan ile Abdullah b. Ali Büyük Zapsuyu kenarında karşılaştı. Mervan'ın birlikleri arasında çıkan anlaşmazlıklar Abdullah b. Ali karşısında mağlup olmasına sebep oldu. Dimaşk'ın da ele geçirilmesinden sonra Mısır'a doğru kaçan Mervan, Busir adı verilen köyde yakalanıp öldürüldü..

Halife Ebu'l-Abbas devrinin tarihi bakımdan en önemli olayı, Çin ordusu ile yapılan ve Çinliler'in mağlubiyetiyle sonuçlanan Talas Savaşı'dır (Temmuz 751). Bu savaşla Çin'in Batı Türkistan üzerindeki siyasi emelleri ebediyen sona ermiştir. Savaşın tarihi seyrine bakılacak olursa; Velid b. Abdülmelik döneminde (86-96/705-715), Kuteybe b. Müslim'in Mâverâünnehir'i fethi ve Batı Türkistan'a düzenlediği askerî harekât bölgenin siyasi hayatında önemli değişikliklere yol açtı.

Ebu Câfer Mansur Dönemi (754-775)

Mansur, hilafeti döneminde cereyan eden isyanları da bastırdı. Bu cümleden olarak Alioğullarının başlattığı isyanlar en tehlikeli olanlardı. Bu dönemde baş gösteren belli başlı isyanlar şunlardır:

1) Ebu Müslim el-Horasanî'nin öldürülmesinden sonra onun intikamını almaya dönük bir takım girişimler yaşandı. Bu isyanlar, eski İran inançlarına ait bazı akideleri de kullanmak suretiyle dini bir hüviyete büründü. Böylece Ebu Müslim el-Horasanî'den ilham alan fırkalar ortaya çıktı. Bunlar Hürremiler ve Bâtınilerdir.

2) Mansur döneminin en tehlikeli isyanlarından birisi de Şii isyanlarıydı. Genel anlamda bunlar, kuvvet kullanmak için uygun zaman bulduklarında fırsatı değerlendirdiler. Zaman uygun olmadığında ise beklemeyi tercih ettiler.

Sanskritçe, Yunan, Süryanice ve Kiptice eserler tercüme edildi. Arapça, nahiv ve aruz gibi alanlarda eserler kaleme alındı. Akli ve nakli ilimlerde pek çok âlim yetişti. Bu alanlarda gözle görülür gelişmeler yaşandı.

Bağdat, Haşimiye ve Refika şehirlerini kurdu. İmar faaliyetleri esnasında işçi ücretlerini hesaplamada gösterdiği hassaslık sebebiyle "Ebu'd-devanik" ve "Mansur ed-devaniki" yani "metelik babası" tarzında anıldı. Bağdat şehri dairevi plana göre inşa edildi. Bu sebeple "el-Medinetü'l-Müdevvere" yani "Dairevi şehir" denildi. Suğur ve Avasım bölgelerinde ilk defa Türk askerlerini istihdam eden de Mansur'dur.

Genel Değerlendirme

Sonuçta Mansur dönemine ait genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Mansur'un iktidarının ilk yıllarında hanedana mensup kişileri önemli görevlere getirdiği görülür. Ancak daha sonra hanedandan amcası Abdullah b. Ali'yi, büyük siyasi nüfuza sahip olduğunu gördüğü Abbasi ihtilalinin mimarlarından Ebu Müslim el-Horasanî'yi ortadan kaldırdı. İsyen eden ve kendi adlarına biat alan Şii isyancıları da etkisiz hale getirmekte tereddüt etmedi.

Sorular:

1) Ebu Câfer Mansur döneminde dış politikaya ağırlık verilememesinin en önemli sebebi nedir?

Cevap: Ülke genelinde zuhur eden iç isyanlarla mücadele etmek zorunda kalınmasıdır.

2) Bu dönemde kurulan belli başlı şehirler hangileridir?

Cevap: Bağdat, Haşimiye ve Refika şehirleridir.

II. Hafta Mehdi Dönemi (775-785)

Onun halifelik dönemi “Yönetimde Normalleşme Dönemi” olarak değerlendirilebilir.

Mehdi dönemiyle alakalı genel bir değerlendirme yapacak olursak: İhtilal ortamından normal ortama dönüş sağladı. Mehdi, babasının aksine cömertti. Babası döneminde müsadere edilen halkın mallarını sahiplerine iade etti. Ehlibeyt ile iyi geçindi. Camilerin bakım ve onarımı işiyle meşgul oldu. Irak-Hicaz hac yolunun bakımı, güvenliği, konaklama ve su yollarının tesisini gerçekleştirdi.

Onun döneminde, Mukanna ve Zındıklar gibi eski İran dinlerini yeniden ihya etmeye dönük bazı isyan hareketleri zuhur etti. Mehdi, bu gibi sapık itikatlara sahip gruplarla mücadele etmek için Divanu’z-Zenadika’yı, devlet maliyesini düzene koymak için de “Divanu’z-Zimam”ı kurdu. Mehdi döneminde, kâtipler ve mevaliler devlet kademelerinde etkili oldular.

Mehdi, Abbasiler devletini içe kapanıklıktan kurtardı ve Bizans’a askeri seferler düzenledi. O, bütün bu faaliyetlerinden dolayı halk tarafından çok sevildi. Onun zehirlenerek öldürüldüğü tahmin edilmektedir.

SORU:

Mehdi dönemini iç ve dış siyasette bir cümle ile özetleyiniz?

Cevap: Mehdi dönemi içte, ihtilal ortamından normal siyasi ortama geçişin başarıldığı dönemdir. Dışta ise devlet içe kapanıklıktan kurtarılmış ve Bizans’a karşı müteaddit defa seferler düzenlenmiştir.

Hâdî-İlelhak (Musa) Dönemi (785-786)

Mehdi vefat ettiğinde Musa, Cürcan’da bulunuyordu. Mûsâ Bağdat’a döndü ve Rebî b. Yunus’u vezir tayin etti. Hâdî döneminin en önemli olaylarından biri, Ali evlâdından Hüseyin b. Ali’nin Medine’de başlattığı isyan hareketidir. İsyanın sebebi Medine valisinin Alioğullarıyla aralarında çıkan bir meselede ana sorumlu olarak onu görmesi ve cezalandırmak istemesiydi. Hüseyin 786’de halktan biat aldı. Ayrıca Mekke’yi de kontrolü altına aldı. Hâdî’nin emriyle harekete geçen Muhammed b. Süleyman’ın ordusu Mekke-Medine arasındaki Fah mevkiinde isyancılarla karşılaştı. Hüseyin b. Ali öldürüldü. Etrafındakiler dağıtıldı. (8 Zilhicce 169/11 Haziran 786). Bu savaştan sağ kurtulmayı başaran Hüseyin’in dayısı İdris b. Abdullah Mağrib’e kaçtı. (İleride burada Abbasiler yönetimine karşı olan İdrisiler hanedanını kurdu.) Şiiiler, Fah savaşını Kerbela hadisesinden sonra en acıklı bir matem günü olarak gördüler.

Hâdî döneminde Zındıklarla mücadele hız kesmeden devam etti. Hâdî devrinin önemli olaylarından biri de el-Cezire’de çıkan Haricî isyanıdır. Hâricî lideri Hamza b. Mâlik el-Huzâî, Musul yakınlarında cereyan eden savaşta Abbâsî ordusunu mağlûp ettiyse de daha sonra yakalanarak öldürüldü. 16 Rebîülevvel 170 (15 Eylül 786) tarihinde İsbâbâd’da vefat etti ve orada defnedildi. Hâdî’nin, annesi Hayzûran tarafından zehirlenerek veya boğdurularak öldürüldüğü de haber verilmektedir..

Harun Reşid Dönemi (786-809)

Hâdî, oğlu Câfer’i veliaht tayin edip Harun’u hapse attırdı. Kocası Mehdi döneminde kavuştuğu geniş yetkilerin oğlu tarafından elinden alınmasını hazmedemeyen Hayzûran, oğlu Hâdî’yi öldürtmesi üzerine Harun’a iktidar kapısı açıldı.

Harun dönemi, Abbasi devlet sınırlarının en geniş olduğu zamandır. Bu devirde güvenli bir sosyal ortam oluşturulmuştur. İlmi ve kültürel alanda, iktisadi sahada zirve yakalanmıştır. Bağdat dünyanın en görkemli şehri konumundadır. Mimaride, giyim kuşamda gıda harcamalarında zaman zaman israf boyutuna ulaşmıştır. İşte bu sebeptir ki onun dönemi binbir gece masallarına konu olmuştur.

1) Şam topraklarında Kaysiler ile Yemeniler arasında asabiyet kavgaları çıktı.

4)Kuzey Afrika’da zuhur eden isyanlar

793’te bölgeye Fazl b. Ravh’ın tayin edildiği görülür. Valinin sert tutumu isyana sebep olmuş ve asiler tarafından öldürülmüştür. 795’te Herseme b. Ayen bölge valisi oldu. Bölgede nispeten sükûnet hâsıl oldu. Herseme’nin bölgeden ayrılmasından sonra kargaşa yeniden hâkim oldu. Muhammed b. Mukatil yeni vali oldu. Ancak başarılı olamadı. Karışıklıkların önünün alınamaması üzerine İbrahim b. Ağleb geniş yetkilerle bölge valisi oldu. Buna karşılık her yıl 40 bin dinar vergi ödeyecekti. Böylece Tunus’ta 100 yıl hüküm sürecek olan **Ağlebiler** hanedanının temelleri atılmış oldu.

5) Bermekilerin tasfiyesi:Bermekilerin tasfiye nedeni Abbasi hanedanına denk hatta rakip olabilecek güç ve otoriteye kavuşması ve Abbasilerin ikinci plana düşmesiydi.

8) Harun Reşid döneminde Avrupa ile münasebet kuruldu. Endülüs Emevilerine karşı İmparator Şarlman ile irtibata geçti. İmparatora su saati gönderdiği rivayetleri de mevcuttur. (806).

Harun Reşid, Abbasi halifelerinin en büyüklerinden birisi olarak gösterilmiştir. Ancak onun dönemi devletin parçalanma sürecinin fiilen başladığı bir dönem olmuştur. Harun Reşid, 24 Mart 809’da 44 yaşında ölmüştür.

III. Hafta

Emin Dönemi (809/813)

Anne-babası Haşimi olan tek Abbasi halifesidir.

Emin babasının Tus’ta ölümünü müteakip göreve geldiğinde kardeşi Me’mun dâhil herkes tarafından tanındı. Emin halife olduktan kısa bir süre sonra veziri Fazl b. Rebî’nin tesiri altında kalarak ağabeyi Me’mun’u veliahtlıktan uzaklaştırma yollarını aramaya başladı. Me’mun’a ordusuyla birlikte Bağdat’a dönmelerini emretti. Ancak Me’mun bu emre uymayınca veliahtlıktan azletti. (810). Artık iki kardeş arasında iktidar için silahlı mücadeleden başka çare kalmamıştı.

Emin’in etrafındakiler Arapçı, Me’mun’un etrafında toplananlar ise Fars zihniyetini temsil ediyordu. Emin’in anne-babasının Haşimi oluşu Arapların asabiyet duygusunu okşuyordu. Veziri Fazl b. Rebî, Arapçı zihniyetin önde gelen adamlarından idi. Me’mun’un yanında Fazl b. Sehl vardı ki eski bir Zerdüşti idi ve Fars geleneğini temsil ediyordu.Rey yakınlarında karşılaştıkları ordulardan, küçüklüğüne rağmen disiplinli olan Me’mun’un ordusu galip geldi.

Me’mun’un komutanlarından Tahir b. Hüseyin ve Herseme b. Ayen Bağdat’ı kuşattı (812). Bir yıl süren kuşatmanın ardından 813’te Bağdat’ta teslim alınan Emin idam edildi. Kardeşi Me’mun ile mücadele etmekten başka işlerle uğraşmaya fırsat bulamadı.

SORU:

Emin dönemi, devlet yönetiminde hangi geleneklerin çatışmasına sahne olmuştur?

Cevap: Arap ve Fars

Me’mun Dönemi (813-833)

Me’mun hilafet merkezi olarak Merv şehrini seçti. Bu seçiminde veziri Fazl b. Sehl etkili oldu. Fazl, Me’mun’u Merv’de kalmaya Irak, fars, Ahvaz, Hicaz ve Yemen’in idaresini kardeşi Hasan b. Sehl’e bırakmaya ikna etti.

Bağdat halkı Fazl b. Sehl’in Me’mun üzerindeki etkinliğine tepki gösterdi. Ancak Fazl hadiseleri Me’mun’dan gizlemeyi başardı. Tecrübeli komutanlardan Herseme b. Ayen, Merv’e gelerek durumu Me’mun’a anlatmak istedi. Ancak Fazl, Me’mun’u etki altında bırakarak Herseme’yi öldürttü. Me’mun Alioğullarından İmam Ali er-Rıza’yı kendinden sonra veliaht olarak belirledi. Abbasilerin giydiği siyah elbiseyi çıkarıp Alioğullarının giydiği yeşil elbise giymeye başladı. Halife Me’mun hanedan haricinden birisini veliaht göstererek Abbasi devlet geleneğini de bozmuş oldu. Bağdat halkı duruma tepki gösterdi. Hanedan Merv’de yaşananlara tepki olarak İbrahim b. Mehdi’yi hilafete getirdi. Böylece birisi Bağdat’ta diğeri Merv’de iki halife ortaya çıkmış oluyordu. Veliaht Ali er-Rıza vaziyeti Me’mun’a bildirdi. Me’mun Bağdat’a gitmek üzere Merv’den ayrıldı. Yanına veziri Fazl b. Sehl ile Ali er-Rıza’yı da aldı. Ancak bütün olanlardan sorumlu tutulan Fazl b. Sehl öldürüldü.Bu dönemde diğer devirlerde olduğu gibi pek çok isyan cereyan etti.

4) Bâbek isyanı

Me’mun döneminin en önemli isyan hareketidir. Bâbek’in menşei hakkındaki rivayetler muhtelifdir. Kadın ve mülkiyette ortaklığı savunan Mazdek’in

İslam'dan önce İran'da ortaya atılmış olduğu sapık fikirler İslami dönemde değişik adlar altında yeniden zuhur etmiştir. Bunlardan biri, Bâbek'in mensup olduğu Hürremiyye hareketidir. Bu hareketin bir kolu daha sonra ona nisbetle Bâbekiyye adıyla devam etmiştir. İnanç esasları arasında; tenasüh, vahyin kesilmediği inancı, peygamberlerin tek ruhtan yaratıldığı, zina etmenin ve şarap içmenin haram olmadığı gibi sapık akidelere inanmışlardı. Dini sistemlerinin esasını nur ve zulmet kavramı teşkil etmekteydi. İslam'ın bütün ana prensiplerine aykırı olan bu hareket, İslami bir mezhep olmayıp dini bir sapıklık olarak değerlendirilebilir. Bizans İmparatoru Teofilos, Me'mun'un bu seferine 831'de karşılık verdi. Masisa ve Tarsus yakınlarına kadar geldi. Burada bir İslam ordusunu bozguna uğrattı.

Bu saldırı karşısında Halife Me'mun 4 Temmuz 831'de harekete geçerek Anadolu topraklarına girdi. Ereğli'yi ele geçirdi. Aksaray-Niğde arasına akınlarda bulundu.

833'de oğlu Abbas'ı Tuvana'nın imarına ve Müslüman ahalinin yerleştirilmesini emretti. Kendisi de harekete geçti. Ancak Pozantı suyu kenarına geldiğinde 9 Ağustos 833 tarihinde vefat etti. Hayattayken yerine kardeşi Mu'tasım'ı veliyaht tayin etmişti. Me'mun'un bu ani ölümü onun Arapları Anadolu şehirlerine yerleştirme hedefinin yarım kalmasına sebep oldu.

Me'mun döneminin en önemli fikri meselesi "Halku'l-Kur'an" meselesidir. Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı konusundaki tartışmaları ifade eden kelâm terimidir. Bunu ilk defa kelami bir tartışma konusu haline getiren Ca'd b. Dirhem'dir; Cehm b. Safvan da bu görüşü benimseyip yaymıştır.

Halife Me'mun, (827) yılında Mutezilenin ileri sürdüğü Kur'an'ın mahlûk olduğuna inandığını açıkladıktan sonra Ahmed b. Ebu Duad'ın teşvikiyle Bağdat Valisi İshak b. İbrahim'e bir yazı göndererek âlimleri bu konuda sorguya çekmesini, Kur'an'ın mahlûk olduğuna inanmayanların hukuki ehliyetlerini iptal etmesini emretmiştir. Ahmed b. Hanbel. Nuaym b. Hammad, Muhammed b. Nuh. Ahmed b. Nasr el-Huzal gibi alimlerin dışındakiler resmi görüşü benimsemişlerdir. Böylece Me'mun otoritesini kullanarak Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrini kabule zorlamış oldu. Kardeşi Mu'tasım'a da bu fikrin müdafaa edilmesini isteyen vasiyette bulundu.

Me'mun Abbasi tarihinin en parlak şahsiyetlerinden biridir. Hilafetinin başlangıcında veziri Fazl b. Sehl'in etkisinde kalmıştır. Me'mun döneminde Türkler siyasi ve askeri güç haline gelmeye başladılar.

IV. Hafta

Mu'tasım Dönemi (833-842)

Harun Reşid'in oğludur. Annesinin Soğd asıllı bir cariye olduğu söylense de Türklüğü üzerinde de durulmaktadır. Me'mun devrinde Mu'tezile'nin resmi mezhep olarak kabul edilmesi ve Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü (halku'l-Kur'an) benimsemeyen âlimlerin sorgulanıp cezalandırılması (mihne) Mu'tasım döneminde de devam etmiştir.

4) Dönemin en önemli başarısı Azerbaycan'da zuhur eden Babek isyanının bastırılmasıdır. İsyanın alt edilmesinde Afşin'in (Haydar b. Kavus) büyük emeği vardır. O, Babek'in merkez edindiği Bezz şehrini ele geçirmiş ancak Babek buradan kaçmayı başarmıştır. Nihayet Afşin yirmi yıldır İslam dünyasının başına bela olan Babek'i 838 yılında yanına alarak Samerra'ya doğru yola çıktı. Babek, getirildiği Samerra'da Halife Mu'tasım ve halkın huzurunda idam edildi.

5) Taberistan valisi Mazyar b. Karin isyan etti. Olayı bastırmak için Abdullah b. Tahir gönderildi. Hadise bastırıldı. Böylece Taberistan'da Kariniler dönemi sona ermiş oldu.

Mu'tasım, savaş sanatını geliştirmeye büyük önem verdi. Türk komutanlardan Eşnas, İnak ve Boğa el-Kebir sayesinde askeri başarılar elde etti. İmarcı bir halifeydi. Samerra şehrini kurdu. Mali konularda tutumlu bir yönetim sergiledi. Oğlu Vasık'a zengin bir hazine bıraktı. Bu açılardan değerlendirildiğinde Abbasi devletinin yükselme dönemini devam ettirdiği söylenebilir.

Abbas b. Abdülmuttalib'in sekizinci kuşaktan torunu ve sekizinci Abbasi halifesi olması, sekiz yıl sekiz ay halifelik yapması, sekiz erkek ve sekiz kız çocuğunun olması gibi sebeplerle İslam kaynaklarında "müsemmen" (sekizli) lakabıyla anıldı.

Vâsık-Billâh Dönemi (842-847)

Babası Mu'tasım, annesi ise Karatis adında Rum asıllı bir cariyedir. Veliyahtlığı döneminde babası Mu'tasım Samerra'ya gidince Bağdat'ta vali olarak kalmıştır. Çocukluğunda iyi bir eğitim almış; ahlâkı, ilmi ve diğer yönleriyle Me'mun'a benzetilerek kaynaklarda "Küçük Me'mun" diye anılmıştır.

Vâsık'ın idaresi, Kādılkudât İbn Ebû Duâd ile Vezir İbnü'z-Zeyyât Muhammed b. Abdülmelik'in etkisi altında şekillenmiştir. Bu devirde idarede etkin olan bir diğer unsur Eşnas ve İnak gibi Türk kumandanlarıdır. Devletin doğu eyaletlerini İnak'a, batıya ise Eşnas'a bırakmıştır.

Vâsık-Billâh'ın hilâfeti döneminde Türkler askerî sahanın yanı sıra idarî alanda da önemli mesafe kat ettiler. Türk kumandanlara büyük yetkiler tanıyan Vâsık 228'de (842) E'nâs'a hilâfeti giydiren sultanı k unvanı verdi. E'nâs 230 (844) yılında öldüğünde hem Abbâsî ordusunun baş kumandanı hem de Mısır valisiydi. Halifenin hâcibi İnak et-Türkî Yemen, Horasan ve Sind valiliğinin yanı sıra E'nâs'ın ölümü üzerine baş kumandanlıkta Mısır valiliği görevlerini de üstlendi.

Vâsık dönemi Me'mun ve Mu'tasım döneminin devamı niteliğindedir. Dini konularda Muhammed b. Abdülmelik el-Zeyyad, askeri konularda ise Eşnas ve İnak etkili oldu. Bu sayede Türkler Abbasi ordusunun komuta kademelerinin tamamına hâkim oldular.

Vâsık, babası gibi imarçı bir hükümdar olup, Samerra'da kendi adını taşıyan Haruniye Saray'ını inşa ettirmiştir.

Tercüme faaliyetleri bu dönemde de devam etmiş ve eski temel kaynaklar asıllarından Arapçaya tercüme ettirilmiştir.

Halku'l-Kuran ve ona bağlantılı olarak mihne hadisesinin bu dönemde de devam ettirildiği görülür. Hicaz bölgesinde yağma ve talan amaçlı birçok isyan görülmüş ve askeri

tedbirlerle bastırılmıştır. Ancak halifenin büyük ihsan ve müsamaha gösterdiği Alioğulları herhangi bir isyan olayına karışmamıştır.

Vâsık-Billâh 23 Zilhicce 232 (10 Ağustos 847) tarihinde Samerra'da istiska hastalığından vefat etti ve kendisinin yaptırdığı Abbâsî saray mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan Hârûniye Sarayı'na defnedildi.

V. HAFTA

ABBASİ TOPRAKLARI ÜZERİNDE TÜRK VALİLERİNCE KURULAN DEVLETLER

Türkler ve İslamiyet

İlişkilerin büyük çapta artması, Arapların İran fethini tamamlayıp Türk illeri sınırlarına dayanmalarıyla gerçekleşmiştir. İlk zamanlar Türk-Arap etnik grupları arasında meydana gelen mücadeleler Türklerin İslam'ı kabul etmelerini geciktirmiştir.

Ayrıca Emevî ve Abbâsî devletleri hizmetine giren Türkler az veya çok bir zaman geçince İslamlığı kabul ettiler. Türklerin İslam'ı kabul etmelerini kolaylaştıran etkenler arasında şunlar sayılabilir:

- 1- Türklerde Allah mefhumu vardı.
- 2- Türklerde bir kişinin büyüklüğü öldürdüğü düşman sayısı ile ölçülürdü. İslam'da Müslüman olmayanlarla savaş etmek kutsal bir görevdi.
- 3- İslamlık savaş ganimetini helal saymaktaydı. Türklerin bekalarının devamı komşu ülkeleri yağmalamak ve istila etmekte.
- 4- Türk milli dininde İslamiyet'te olduğu gibi Kurban kesme âdeti vardı.
- 5- Araplar arasında da Türkler gibi göçebe hayatı yaşayanlar vardı.
- 6- Müslüman tüccar ve suflerinin Türk memleketlerinde yürüttüğü faaliyetler etkili oldu.
- 7- İslam'ın yarattığı medenî üstünlük Türklerin İslam'ı kabul etmelerini kolaylaştırdı.

Araplar, Türkler İslamlaştıktan sonra İslamlığın doğuya doğru genişleyeceğini sandılar ancak bunda yanıldılar. Çünkü Türkler öncelikle yönünü İslam

dünyasına çevirdi ve bu âlemde önemli roller oynadı.

Türklerin İslam'daki rolleri

1-Mücadele safhası:

751'de Arapların Çinlilere karşı kazandığı Talas savaşı Türk-Arap mücadelesinin kaderini de tayin etti. Bu muharebeden sonra Türk-Arap ilişkileri daha çok: Türklerin Araplar tarafından esir edilmeleri, satın alınmaları, Horasan ve Mâverâünnehir valileri tarafından halifelik topraklarına hediye olarak gönderilmeleri şeklinde gelişti.

2- Dostane Münasebetler devri:

Emevilerin Horasan valisi Ubeydullah b. Ziyad'ın 674 tarihinde Buhara'da yaptığı savaşta esir ettiği 2000 Türk okçusunu maiyetine alması, Türklerden hassa kıtası oluşturma işine ilk örnek teşkil eder. Halife Mansur (757-775) ve Harun Reşit (786-809) döneminde halife ve devlet büyüklerine tahsis edilen kuvvetler arasında Türkler de bulunmaktaydı.

3- Müspet hizmet safhası:Halife Mutasım Türkler için Samarra şehrinin inşaatını yaptırmıştı. Bu arada Türkler Babek isyanını bastırarak Abbasi devletini bir iç tehlikeden, Bizans hücumunu bertaraf ederek de dış tehlikeden kurtarmış oldular.

4- Menfi Hizmet safhası:

Abbasi hanedanının iktidara getiren Ebu Müslim'den sonra genellikle öldürülen generaller, kendileri öldürülmeden önce şüphelendikleri halifeleri ya tahttan indirmişler ya da öldürmüşlerdir. Halife Mütevekkil (847-861), İtâh'ı öldürdü. Ardından Vasıf, Boğa vd. öldürme teşebbüsü sonrasında ise Mütevekkil öldürüldü.

5- Devlet kurma safhası:

A-Tolunoğulları

Ahmed b. Tolun tarafından kurulan bu devlet, Türk valilerinin Abbasi Hilafeti sınırları içerisinde oluşturdukları devletlerin ilkidir. Mısır'a gönderilen valiler arasında, özellikle de Abbasiler döneminde bazı Türklerin de bulunduğunu biliyoruz. Mısır'ı Samarra'dan sonra Türklerin, Abbasi hilafeti içerisinde yoğun biçimde bulundukları ikinci merkez olarak tanımlamak mümkündür.

1-Tolunoğulları Siyasi Tarihi

Tolunoğulları hanedanının kurucusu olan Ahmed b. Tolun, Mısır'a vali olarak gönderilmiş, sahip olduğu askeri güç sayesinde kısa zamanda burada bir devlet kurmuştur. İslami dönemde Mısır toprakları, Ahmed b. Tolun sayesinde çok uzun bir geçmişten beri ilk defa müstakil bir devlet yapılanmasına kavuşmuş oldu. Ahmed b. Tolun'un Mısır'da kurduğu ilk Müslüman Türk sülalesi 37 sene devam edebilmiştir. Daha sonra Ahmed ölünce yerine 20 yaşındaki oğlu Humareveyh geçti. Onun zamanında Bizanslılarla yapılan savaşlar sonucunda ülke sınırları genişledi. Fakat onun, Suriye'ye yaptığı bir sefer sırasında yaklaşık 32 yaşında (896) iken öldürülmesinden sonra sırası ile yerine geçen oğulları Ceyş ve Harun devletin birliğini koruyamadılar ve Tolunoğulları hanedanına Abbasiler devleti tarafından 905'te son verildi.

Tolunoğlu Ahmed denizden gelebilecek hücumlara karşı bazı tedbirler alırken ayrıca güçlü bir donanma yaptırmıştı.

Başkent önce Fustat daha sonra da el-Katai şehri idi. Başkentte Ahmed b. Tolun sarayı, Daru'l-Imare ve Ahmed b. Tolun Camii yer almaktaydı.

Tolunoğulları döneminde Mısır'da bir de hastanenin açılması söz konusudur. Türk-İslam Tarihi'nde de türünün ilk örneği idi.

Mısır'da kurulan Türk İslam devletlerinin ilki olan Tolunoğulları Devleti başkentinin Abbasiler tarafından (905) düşürülmesiyle ömrünü tamamlamıştır.

Kısaca belirtmek gerekirse İslami dönemde Mısır ilk defa müstakil bir devlet olmuş, halk ve ülke iktisadi bakımdan gelişmiş, ilerlemiştir.

Bu hanedanın Türk İslam tarihi açısından önemi ise, halkı Türk olmayan bir bölgede, bir Müslüman Türk tarafından kurularak tarihte önemli izler bırakmış, belki de bölgede kendinden sonra kurulacak Türk idarelerine zemin hazırlamış olmasıdır.

B-Sacoğulları

Azerbaycan'da bir devlet kurmuş olan Sacoğulları yakın geçmişe kadar hakkında çok az bilgimiz olan bir devlettir. Bu aileden İslam devleti hizmetine giren ilk kişi olan Ebu's-Sac Divdad b. Yusuf Divdesttir.

1-Sacoğulları Abbasilerin Hizmetinde

Ebu's-Sac Divdad b. Yusuf Divdest: Sacoğulları ailesi aslen uşrusana menseldir. Aileden İslam devleti hizmetine giren ilk kişi Ebu's-Sac Divdad b. Yusuf Divdest'tir.

2-Sacoğulları Devleti Siyasi Tarihi

a-Ebu Ubeydullah Muhammed El-Afşin (890-901)

Muhammed el-Afşin'e babasının ölümünden sonra Tariki Mekke ve Haremeyn valiliğine ilaveten Tarik el-Fırat, Enbar ve Rahba valiliklerinin verildiğini görüyoruz. Müteaddit savaşların sonunda Muhammed el-Afşin, sahip olduğu bütün toprakları kaybederek Bağdat'a sığındı (889). Halife Mu'temid'in kardeşi Ebu Ahmed el-Muvaffak, Muhammed el-Afşin'e Azerbaycan valiliğini verdi. Bu tayin bölgede bir devletin babalarının ismine izafeten Sacoğulları diye adlandırılacak devletin kurulması sonucunu doğuracaktır.

Tiflis, Ani, Kars ve Vaspurakan'a (898-899) karşı oldukça başarılı akınlar yaptıktan sonra Azerbaycan'a dönen Muhammed el-Afşin, burada baş gösteren bir veba salgınından 901'de vefat etti.

Muhammed el-Afşin'in Azerbaycan valisi olduğu dönem merkezi otoritenin iyice zayıfladığı ve mahalli hanedanların müstakil hareket etmeye başladıkları bir dönemdir. O bulunduğu bölgede bir Türk İslam devleti kurmuş ve babasının ismine nispet edilen hanedanı oluşturmuştur.

b-Ebu'l-Kasım Yusuf (901-927)

Afşin kendisinden sonra oğlu Divdad'ın başa geçmesini vasiyet etmişti. Ancak onun arzusu hilâfına yerine kardeşi Yusuf geçti. Yusuf Azerbaycan'da iktidarı ele geçirmesinden kısa bir müddet sonra Erdebil'de adına gümüş dirhem bastırdı (902). Halife ondan Karmatilerle savaşmak üzere Irak'a gelmesini istemektedir (927). Yusuf, Küfe önündeki savaşta esir düştü ve Karmati reisi Ebu Tahir Süleyman tarafından idam edildi.

c-Ebu'l-Müsafir Feth B. Muhammed ve Sacoğullarının Sonu (928-929)

Yusuf b. Ebu's-Sac'ın ölümü üzerine yeğeni Ebu'l-Müsafir Feth b. Muhammed el-Afşin, halife Muktedir tarafından Azerbaycan ve Ermeniyeye valiliğine tayin edilmiştir (928). Ebu'l-Feth'in askeri birliklerinin isyanı neticesinde yakalanıp idam edildiği veya kölelerinden birisi tarafından zehirlenmek suretiyle ölümü (929) üzerine Sacoğullarının bölgedeki hâkimiyeti de son bulmuştur. Abbasi İslam devletinin sınırları içerisinde ancak iç ve dış siyasetlerinde tamamen müstakil hareket eden Sacoğulları dönem olarak (890-929), Mısır'daki Tolunoğulları (868-905) ile İhşidiler (935-969) arasında yer alan ikinci Türk hanedanıdır.

C-İhşidiler (935-969)

1-İhşidilerin Siyasi Tarihi

Mısır, Tolunoğullarından otuz sene sonra bir başka Türk hanedanının doğuşuna şahit oldu. Bu Türk hanedanı Muhammed b. Toğaç tarafından kurulan İhşidiler hanedanıdır. Muhammed b. Toğaç'ın valiliğe başlamasını burada bir devlet ve hanedan kurması takip etti. Muhammed b. Toğaç, Bağdat'taki halife ile iyi geçinmeye gayret etti. Aralarındaki olumlu münasebetlerin bir sonucu olarak Halife Razi tarafından kendisine, daha sonra kurduğu devletin de adı olacak İhşid unvanı verildi (939).

İhşidiler Devleti'nin başında bulunan en son kişi ise Ebu'l-Fevaris Ahmed'dir (968-969). Artık ülkede düzen bozulmuş, Şii Fatımilerin beklediği fırsat çıkmıştır. Fatımilerin başarılı komutanı Cevher, Fustat'a girerek buraları zabt etmiştir (2 Temmuz 969).

İhşidiler Devleti'nin millî tarihimiz açısından önemi, ırk itibarıyla yabancı bir ülkede, kuvvetli ve teşkilatçı bir Türk valinin devlet kurmuş olmasıdır.

İhşidiler Sünni olmaları dolayısıyla hilafet merkezini batıdan gelen Fatımi tehlikesine karşı dayanabildikleri sürece korumuşlardır.

VI. Hafta

İLK TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ

Türkler, Müslüman olmalarından sonra başta Karahanlılar olmak üzere, siyasi açıdan olduğu kadar, kültür ve medeniyet tarihi açısından tarihte önemli izler bırakan devletler kurmuştur. Burada bu devletlerden İtil (Volga) Bulgar Hanlığı, Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Harezmşahlar üzerinde durulacaktır. Son araştırmalar sayesinde Bulgarların Türk asıllı oldukları kesinleşmiştir. Tolunoğulları, İhşidiler ve Sacoğulları gibi Türk valilerince Abbasi topraklarında kurulan yarı bağımsız Türk-İslam devletlerinden sonra ilk bağımsız Türk İslam devleti olma özelliğini İdil (Volga) Bulgar Hanlığı kazanmaktadır.

1. Bulgarların Siyasi Tarihi

a-Büyük Bulgarya Devleti

Göktürklerin 630'da fetret devrine girmiş oldukları sırada komşuları Hazarlar gibi Bulgarlar da bağımsızlıklarını elde ederler (635). Bu gelişmede Balkanlar ve doğu Avrupa'da bir siyasi nüfuz boşluğunun ortaya çıkması da etkili olmuştur. Bu sırada Bulgarların başlarında Kokrat (583-665) bulunuyordu. Kafkasların kuzeyi ve Azak Denizi havalisinde kurulan bu siyasi teşekkülün adı Büyük Bulgarya'dır. Daha sonra sınırlarını genişleten ve Bizans'la iyi ilişkiler içinde bulunan bu devlet, uzun ömürlü olamamış ve 665'den az sonra komşusu Hazar Hakanlığı'nın baskıları sonucunda parçalanmıştır.

Bulgarlar bu defa topraklarından ayrılmışlardır birlikleri bozulmuş kavimleri bölünmüştür. Bu parçalanmadan sonra Asparuh idaresindeki kalabalık Bulgar küteleri Tuna'ya doğru yönelmiş ve (668/671) "Tuna Bulgarları" devletini kurmuşlardır.

b-Tuna Bulgar Devleti: Bulgar Türk devleti dünyada Slavlarla ilişki kuran merkezi teşkilata sahip ilk devlettir. Tuna Bulgar devletinin başkenti sırası ile Pliskas, Preslav ve Sofya idi

c-İdil Bulgar Hanlığı

Bulgarların parçalanmasından sonra Kokrat'ın oğlu Kotrag yönetiminde kuzeye çekilen çoğunluğu Otuz-Oğuzların oluşturduğu Bulgar kitleleri, İdil ve Kama nehirlerinin birleştikleri bölgeye çekildiler. Bölgeye gelen Bulgarlar yerli halk Fin-Ugorları ile burada bulunan muhtelif Türk topluluklarını da yönetimlerinde birleştirerek çevreyi süratle Türkleştirerek burada İdil Bulgar devletini kurmuşlardır. Ticaret, Bulgarlar arasında İslam dininin önemli ölçüde yayılması neticesini doğurmuştur. Bulgar tüccarların, Hazar, Harezm ve Samaniler ülkesinde yürüttükleri ticari münasebetler neticesinde 900'lerde Bulgarlar arasında İslam hızla yayıldı. Almış Han Müslüman olduktan sonra ismini Emir Câfer b. Abdullah şeklinde değiştirdi. Bulgarlar arasında İslâmiyet hızla yayıldı. Böylece İdil Bulgarları, ilk bağımsız Türk İslam devleti olmaya hak kazanmıştır. Moğollar, 1224'te Kalka nehri kenarında Ruslara karşı kazandıkları zaferden dönerken Bulgarların tuzağına düşerek ağır ordusu, ancak bu olay İtil-Volga Bulgar devletinin sonunu hazırladı. Bu yenilginin intikamını almak amacıyla Batu Han idaresindeki Moğol ordusu, çıktığı batı seferinde 1237'de Bulgarlara saldırdı. Köy ve şehirlerini yıktı. Moğollara mağlup olan İdil Bulgar Hanlığı Altınordu'ya bağlandı. Altınordu Hanlığına bağlanan Bulgarlar kendilerini yeniden toparlamaya çalıştılar. Ancak Rusların 1399'da başkentleri Bulgar'ı tahrip etmeleriyle bir daha toparlanamadılar. Bulgarlar dağıldılar.

B-Karahanlılar (840-1212)

Karahanlılar, Doğu ve Batı Türkistan'da hüküm sürmüş olan ilk Müslüman Türk sülalesinin kurduğu devlete en yaygın biçimde verilen isimdir. Karahanlı sülalesinin bilinen ilk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han'dır. Devletin resmen kuruluşu onun zamanındadır (840). Ancak onun zamanında saltanat dönemi ve faaliyetleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bilge Kül Kadir Han'ın iki oğlunu tanımaktayız: Bazir Arslan ve Oğulcak Kadir Han. Oğulcak Kadir Han zamanında yeğeni Satuk Karahanlılara sığınmış Ebu Nasr isimli bir Samanlı şehzade ile karşılaşmış ve İslamiyet'i benimsemiş ve Abdülkerim adını almıştır (944-945). Bundan sonra amcasına karşı giriştiği taht mücadelesini kazanmış ve hâkim olduğu bölgelerde İslamiyet'i resmen ilan etmiştir. Satuk Buğra Han 955 ya da 959'da ölmüş ve ondan sonra yerine önce kısa bir süre için oğlu Musa geçmiştir. Müteakiben Karahanlı tahtına diğer oğlu Baytaş Arslan Han (Süleyman) geçmiştir. Bu sonuncusu Karahanlı devletini İslam dairesi içine sokmayı başarmıştır. Karahanlı devletinin batı bölgesini kardeşi Kılıç Buğra Han Harun idare etmektedir. İsficab (990), Semerkant ve Buhara (992) gibi şehirleri fethetmiştir. O böylece Maverâünnehir'i ilk fetheden Karahanlı hükümdarı olarak şöhret kazanmıştır. Karahanlı devleti doğu ve batı olmak üzere iki ayrı devlet halini alacaktır.

a-Batı Karahanlılar Devleti

Batı Karahanlıların son Hükümdarı Osman Han'dır (1204-1212). Onun döneminde Harezmşahlar büyük bir güç oluşturmıştır. Osman Han, bazen Karahıtlara bazen de Harezmşahlara yaklaşıp devletini korumaya çalışmıştır. Ancak Harezmşah Muhammed'in Semerkant'ı işgali ve burayı kendisine başkent yapmasıyla Batı Karahanlılar son bulmuş ve Osman idam edilmiştir (1212).

b-Doğu Karahanlılar Devleti

Süleyman Arslan Han b. Yusuf (1031-1056), Doğu Karahanlıların ilk hükümdardır. Adil ve dindar bir hükümdardır. Büyük Kağan olarak Tavgaç Buğra Kara Hakan Ebu Ali Hasan'ı (1075) buluyoruz. Onun zamanında Yusuf Has Hacib, meşhur eseri Kutadgu Bilig'i ona ithaf etmiştir İbrahim Han'dan sonra Doğu Karahanlılar tahtına bazı hanlar geçtiyse de iç karışıklıklar ve isyanlar şeklinde gelişen olaylar sonucu Doğu Karahanlılar Devleti 1210-1211'de son bulmuştur.

c-Fergaba Hanlığı

2-Devlet Teşkilatı

Hükümdarda Tanrı bağıışı bazı vasıflar vardır. İdare etme hakkı, Türk hükümdarlarına Tanrı tarafından ilahi bir lütuf olarak bağışlanmıştır. Bu bakımdan o, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi gibidir. Karahanlıların ordusu dört ana unsurdan oluşur. Saray Muhafızları, Hassa Ordusu, Hanedan mensupları, valiler ve diğer devlet adamlarının kuvvetleri, devlete bağlı Türk teşekküllerine mensup kuvvetler.

Türk edebiyatının sözlü mahsullerinden, üzerinde durulabilecek bir diğeri de Manas Destanıdır. Karahanlılar dönemi söz konusu edildiğinde hatırlamamız gereken en önemli iki eser ise Kutadgu Bilig ve Divanü Lügati't-Türk'dür. Kaşgarlı Mahmud'un eseri Divanü Lügati't-Türk ise Abbasi halifesine takdim edilmiştir. Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib tarafından yazılmıştır. Kaşgar hükümdarına sunulmuştur. Son olarak üzerinde durmak istediğimiz konu ise, Tamgaç Buğra Karahan İbrahim'in Semerkant'ta kurduğu (1066) Daru'l-Merza'dır. Kurucusunun amacı insanlara iyilik etmek ve zengin fakir ayırt etmeksizin hastalara yardım edip onları iyileştirmektir, maddi imkânlarla donatılmış bir hastanedir, müracaat eden hastalar tedavileri süresince bu hastanede kalabileceklerdir.

4-İmar Faaliyetleri

Karahanlılar şehirlerinin medrese, türbe, köprü, camiye, saray ve ribatlarla süslemişlerdi. Karahanlılar da cami mimarisi gelişmişti. Karahanlıların cami mimarisine getirdikleri en önemli yenilik ise abidevi minarelerdir. Bu dönemde türbe mimarisi de büyük bir gelişme kaydetmiştir.

VII. Hafta

C- GAZNELİLER

1-Gaznelilerin Siyasi Tarihi: Türkler, Abbasilerin başlarından itibaren bu İslam devletinin hizmetinde bulundukları gibi; İran'daki Müslüman hanedanlardan Büveyhiler ve Samanilerin de hizmetlerinde bulunmuşlardır. Samanilerin devlet kadrolarında Türkleri görüyoruz. Tabiatıyla devletin zayıfladığı dönemlerde bu Türkler kendi kuvvetlerine dayanarak yarı bağımsız bir biçimde hareket etmekten de çekinmemişlerdir. İşte bu arada Türk komutanlarından biri de Gazneliler Devleti'nin temellerini atacak olan Alptegin'dir. Alptegin önce Samani emiri Ahmed b. İsmail'e (907-914) köle olarak satılmış, onun hassa askerleri arasında dâhil olmuş bir Türk gulamıdır. Gelişen diğer bazı olaylardan sonra Alptegin'in Gazne'de bağımsız bir beylik kurduğu ve Gazneliler devletinin temellerini attığını görüyoruz (Ocak 963). **Samanilerin hâkimiyetini tanımaya devam etmiş olan Sebüctegin Gazneliler hanedanının da kurucusudur.** Bilahare Hindistan seferlerine girişti. Giriştiği bu mücadeleler sonunda Lamgân ve Peşaver arasındaki bölgeyi kendi topraklarına kattı (979 ve 988). Böylece İslam dini bu bölgeye girmiş oldu.

a-Gazneli Mahmut

Sebüğtegin 997'de öldü yerine oğlu İsmail veliaht gösterilmişti. İsmail babasından sonra tahta geçse de yaşça ondan büyük olan Mahmut onun hükümdarlığını tanımadı ve Mart 998'de Gazne'ye hücum ederek tahta geçti. Gazneli Mahmud'un, ilim adamlarına şair ve ediplere gösterdiği yakın ilgi ve alaka birçok sanat eserinin oluşmasına katkı sağladı. Özellikle de Hindistan'a İslamiyet'in yayılması için yaptığı seferlerde adını Türk İslam tarihine silinmeyecek bir biçimde yazdırdı. Gazneli Mahmud Samaniler tarafından tanınmamış bulunan Abbasi halifesine elçiler göndermiş onun adına hutbe okutmuştur. Gazneli Mahmud ölünceye kadar bir savaş meydanından diğerine koştuğu görülür. Sadece Hindistan'a 17 sefer yapan ve Gazneli Devletini dönemin en büyük kuvveti haline getiren Mahmud İslam devletleri içinde sultan unvanını ilk defa kullanmış hükümdar olarak da bilinir. Samanilerin ortadan kalkması Mahmud'a tam bağımsız olma imkânı vermiş olması dolayısıyla da ayrıca önemlidir. Onun Hint seferlerinin iki önemli sebebi vardır birincisi bu zengin ülkenin imkânlarından faydalanmak ikincisi İslam dinini yaymaktır.

Gazneli Mahmud'un Şahsiyeti

Ömrünün büyük bir kısmını savaş meydanlarında geçiren Mahmud, özellikle Hindistan'a yaptığı seferlerde çok yorulmuş ve hastalanmıştır. Tarihçiler onun verem hastalığından öldüğünü kabul ederler. Mahmud 1029-1030 kışını Belh'de geçirmişti. Şehrin havası ona iyi gelmemiş, Gazne'ye dönmüş ise de hastalığı daha da kötüleşmiş ve 30 Nisan 1030'da 59 yaşında ölmüştür. Mahmud, Türk-İslam dünyasının müstesna devlet adamlarından birisidir. Mahmud, Sâmânî Devleti'ne tabi bir beylik olarak devraldığı Gazneli Devleti'ni; batıda Azerbaycan hudutlarına, doğuda Hindistan'ın yukarı Ganj vadisine, Orta Asya'da Harezm'den Hind Okyanusu sahillerine kadar ulaştırmıştı. O, Hindistan'a yaptığı gazalar sebebiyle "gâzî" lakabıyla ve "putperest Hinduların çekici" olarak şöhret kazanmıştır.

b-Sultan Mesud ve Sonrası

Gazneli Mahmud'un yerine vasiyeti gereği küçük oğlu Muhammed geçmiş ise de, ordunun desteğini elinde bulunduran Mesud, kardeşini mağlup ederek Ekim 1030'de Gazne tahtına oturmuştur. Sultan Mesud'u uğraştıran problemler arasında Karahanlılardan Ali Tegin'le olan mücadelesi önemlidir. Gazneliler adına Harezm'e hâkim olan Altuntaş, Karahanlı Hükümdarı Ali Tegin'e Buhara-Semerkant arasında yapılan savaşta mağlup olarak öldü (1032). Yerine tayin edilen Harun isyan etti (1034). Ali Tegin, isyana destek vermiş ancak Harun Gazneliler tarafından mağlup edilmiştir. Selçuklularla Gaznelilerin ikinci karşılaşması Serahs yakınlarında oldu ve sabahtan öğleye kadar süren bu meydan muharebesini yine Selçuklular kazandı (Mayıs 1038). Uzun hazırlıklardan sonra, 7-9 Ramazan 431/22-24 Mayıs 1040'da Dandanakan kalesi önünde gerçekleşen savaşta Gazne ordusu hezimate uğradı. Ali Selçuklular geniş bir ülke ile beraber müstakil bir devlete de sahip olmuşlardı. Gaznelilerin son sultanı Hüsvrev Melik'tir (1160-1186). Hüsvrev Melik, devleti yıkılmaktan kurtarabilecek karaktere sahip değildi. Gazne'yi, Hüsvrevşah döneminde (1152-1160) almış olan Gurlular birkaç sene içerisinde de Pencap bölgesi ve Lahor'u da ellerine geçirdi. Gazneliler devleti böylece son buldu (1186). Gazneli sarayında Ağacı, Candar, Camedar, Şarabdar, Hansalar ve benzeri görevliler bulunurdu. Elçilerin karşılanması ve hükümdar

Ordu

Başlıca unsurları Gulaman, Muntazam, Eyalet Askerleri, ücretli askerler, gönüllüler. tarafından kabulünde görev yapan özel bir teşrifat memuru pozisyonundaki Resuldar'ı hatırlatmamız mümkündür. Gaznelilerin hâkim oldukları geniş ülkelerde tasavvuf büyük gelişme göstermiştir. Horasan şehirleri çok sayıda büyük Sufiye ev sahipliği yapmışlardır. Gazneliler devri tarih yazıcılığı bakımından da önemlidir.

Gazneliler devri söz konusu edildiğinde hiç unutmamız gereken çok yönlü bir âlimde Ebu Reyhan el-Biruni'dir. Biruni, el-Kanunu'l-Mes'udi adlı astronomi gibi alanlarda önemli bilgiler vermektedir.

D-BÜYÜK SELÇUKLULAR

Selçuklu imparatorluğu, Türklerin kurmuş olduğu dört büyük imparatorluktan üçüncüsüdür.

Selçuklu Ailesi ve Kuruluş

Selçuk ailesi Oğuzların Kınık boyuna mensuptur. Selçuk'un babası Dokak adını taşımakta ve önemli bir aileden gelerek Oğuz Yabgu Devleti'nde mühim bir mevki işgal etmekte idi. **Dokak'ın soyundan İslamiyet'i kabul eden ilk kişi ise Selçuk'tur.** Dokak öldüğünde oğlu Selçuk 18 yaşındaydı. Oğuz Yabgu'sunun yanında yetişmiş ve daha sonra babasının bu devletteki yüksek mevki işgal ederek Subaşı olmuştur. Selçukluların Cende geldikleri sırada bölge çevresinde üç devlet vardı. Selçuklular bu komşularıyla çeşitli görünümsergileyen ilişkiler içerisine girmişlerdir. Bu arada Samani devleti tamamen ortadan kalkmış, Karahanlılar Maveraünnehir'e Gazneliler de Horasan'a hâkim olmuşlardı. Nihayet Selçuk kendi adıyla anılacak Selçuklu İmparatorluğu'nun temellerini attıktan sonra Cend'de (1009) yüz yaşlarında vefat etmiştir.

Çağrı beyin Doğu Anadolu'ya gerçekleştirdiği akın önemlidir. (1016-1201) Bu akınla o bölgede gelecek Türklerle mukavemet edebilecek ciddi bir kuvvetin bulunmadığını tespit edilmiştir ki bu durum ileride mühim sonuçlar doğuracaktır.

Çeşitli hadise ve gelişmelerden sonra Selçuklular (1035) Gazneli toprağa olan Horasana geçtiler. Bu geçiş daha sonra doğuracağı neticeleri göz önüne alındığında son derece önemli bir olay tarzında değerlendirilmek gerekir. Zira bundan sonra artık gelişmeler Tuğrul ve Çağrı

Beyler yönetiminde Selçuklu İmparatorluğu'nun temellerini Horasan'da atılmasına imkân verecektir. Burada karşımıza Selçuklu-Gazneli ilişkileri çıkar. Bunun ilk safhası Nesa çevresinde Gazne ordusu, Selçuklular tarafından büyük bir mağlûbiyeti uğratılmıştır (1035). Gazneliler tarafından Selçuklulara bazı topraklar verilererek yarı bağımlı bir durumun kabulü şartıyla barış sağlanır gibi olduysa da devamlı olamamıştır. Selçuklu Gazneli

münasebetlerinin ikinci merhalesinde **Serahs** yakınlarında olup (Mayıs 1038) Gazneli ordusu ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. **Böylece Horasan kesin biçimde Selçuklu idaresine girmiştir.** Bunun üzerine bölge aile fertleri arasında paylaşılmıştır. Şimdi artık Tuğrul Bey devletin başındadır ve Nişabur'u merkez edinmiştir. Selçuklularla Gazneliler arasında üçüncü büyük savaş daha önemli sonuçlar doğuracaktır. Gazneli ordusuyla Selçuklu ordusu **Dandanakan** hisarı önünde karşılaştı. (22-24 Mayıs 1040). Gazne ordusu Büyük bir hezimate uğradı. Sultan Mesud'da kendi adamları tarafından öldürüldü. **Savaşın esas önemi Selçuklu devletin kesin olarak müstakil bir devlet tarzında bununla kurulmuş olmasındandır.**

a-Tuğrul Bey (1040-1063)

Künyesi Rükneddin Tuğrul Bey Ebu Tâlib Muhammed b. Mikâil b. Selçuk'dur. Tuğrul Bey'in devletin sınırlarını genişletmesi yanında, önemli icraatlarından biri de Türkmen akınlarını Anadolu'ya yönlendirmek suretiyle, bu toprakların ebedi bir Türk yurdu olmasına katkısıdır. Hasankale'de (Pasinler) (1048) İbrahim Yınal'ın yönettiği Selçuklu ordusuyla, Liparitin komuta ettiği Bizans ordusunun çarpışmasında Bizanslılar mağlup edildi. Bu sene Türklerin Bizans topraklarına sürekli akınlarının başlangıç tarihi olarak belirlenebilir. Tuğrul Bey (Ocak 1058)'de Bağdat'a yeniden geldi. Halife Kâim bi-emrillâh, onu Melik'ül-Maşrik ve'l-Mağrib "Doğunun ve Batının hükümdarı" ilân etmiş ve Ebû Tâlib künyesi ile "Rûkn ed-dîn" lâkabını vermişti. Ayrıca Tuğrul Bey'e hilatler giydirdi ve iki kılıç kuşattı. Artık İslâm âleminin siyasî hâkimiyeti, halife eliyle resmen Tuğrul Bey'e geçmiş oluyordu. Ancak İbrahim Yınal'ın isyanı üzerine Sultan Tuğrul, Bağdat'tan ayrıldı. Bu ayrılığı fırsat bilen Arslan Besasiri tekrar Bağdat'a girdi. Tuğrul Bey, İbrahim Yınal meselesini hallettikten sonra Bağdat'a gelerek (Aralık 1059) halifeyi tekrar makamına oturttu. Sonra da Rey'e döndü.

b-Alparslan (1064-1072)

Sultan Tuğrul, çocuğu olmadığından ölmeden önce Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ı kendisine veliaht tayin etmişti. Vezir Amîd el-Mülk de buna uyarak Süleyman'ı Rey'e getirmiş ve tahta çıkarmıştı. Diğer taraftan Alparslan, Kutalmış ve Musa (İnanç), Süleyman'ın sultanlığını tanımadılar. Alparslan, giriştiği askeri mücadelede rakiplerini saf dışı bırakarak Selçuklu tahtına oturdu (1064). Bunun üzerine Abbasi halifesi Kaim bi-emrillah tarafından "Şehinşahü'l-azam, Melikü'l-Arap ve'l-Acem", gibi lakap ve unvanlar tevcih edilmiştir. Alparslan, Amîd el-Mülk yerine Nizamü'l-Mülk'ü vezirliğe getirdi.

Malazgirt Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1071)

Türklerin Anadolu içlerine yönelik hareketleri Bizans tarafından hiç tepkisiz kabul ediliyor değildi. Olayların gösterdiği gelişme Türklerin yeni bir yurt edinmek, Bizanslıların da topraklarını korumak amacıyla kesin sonuç almalarını gerektiriyordu. Bu sırada Bizans imparatoru Konstantinos Dukas ölmüş

(1067) yerine imparatoriçe Evdokia geçmiştir. Dâhili karışıklıklar, çeşitli sıkıntılar içinde bulunan Bizans'ın başındaki imparatoriçe bu duruma tahammülü güçleştiğinden Romenos Diogenes'i kendisine eş olarak seçmiş ve idareyi ona bırakmıştır (1068).İmparatorun ilk görevi doğu bölgesindeki Türk tehlikesini bertaraf etmektir.Nihayet imparator Türkleri Anadolu'dan kesin olarak çıkarmak amacıyla Frank, Slav, Alman, Grek, Bulgar, Gürcü, Ermenilerin yanında Hazarlar, Peçenekler ve Kumanlar (Kıpçaklar) gibi paralı Türk askerlerinden oluşan 100.000-200.000 kişilik bir ordunun başında İstanbul'dan hareket etmiştir. (13 Mart 1071).Alparslan'ın 15/20 bin-50 bin kadar bir askeri güce sahiptir. Sonuçta Malazgirt'teki karşılaşmada iki ordu arasındaki büyük sayı farkına rağmen Alparslan'ın Türk savaşçılığı ve İslam'ın cihad ülküsüne bütünüyle bağlı çok hareketli bir savaş gücü vardı.Roman Diogenes'in saldırısına "sahte ric'at"le karşılık veren Alparslan, imparator ve ordusunu ana karargâhından uzaklaştırıp pusuların atıldığı yere kadar çekmesini bildi. Böylece Türk çemberi içerisine alınan Bizans ordusu çok kötü biçimde mağlup olmuştu. (26 Ağustos 1071). Malazgirt zaferi sonunda Anadolu, bir daha değişmemek üzere ebedi olarak Türk ve Müslüman yurdu haline gelmiştir.Malazgirt'in hemen akabinde Anadolu'da ortaya çıkan Türk-İslam siyasi teşekkülleri vardır. Bunlar; Erzurum merkez olmak üzere Saltuklular (1072-1202), Sivas merkez olmak üzere Orta Anadolu'da Danişmendiler (1080-1178), Bitlis ve Erzen'de Demleçoğulları (1084-1393), Van havzasında Sökmenliler (Ahlatşahlar), (1110-1207), Diyarbakır'da Yıvaloğulları (1098-1183), Harput'ta Çubukoğulları (1085-1113), Hasankeyf,Mardin, Harput merkezli Güneydoğu Anadolu'da Artuklular (1102-1409) kurulmuş ve her biri kurulduğu yerlerin ebedi Türk-İslam yurdu olmasında önemli roller üstlenmişlerdir.Alparslan Karahanlılar üzerine tertip ettiği sefer dolayısıyla Malazgirt'ten Maverâünnehir'e hareket etti. Burada esir edilen bir kale komutanı tarafından düzenlenen suikast sonucu vefat etti. (24 Kasım 1072).

c- Melikşah

Babası Alparslan tarafından vâli tayin edilen Melikşah 18 yaşında Selçuklu tahtına oturdu (25 Kasım 1072).Saltanatının ilk iki senesini devletin mevcut sınırlarını muhafaza ve iç karışıklıkları önlemeye ayırmak mecburiyetinde kaldı. Doğuda Gazneliler ve Karahanlıların sınırlara hücumunu karşıladı, batıda ise amcası Kavurd'un isyanını bastırdı (1073).Türkmen reislerinden Kutalmışoğlu Süleymanşah Bizans'daki taht mücadelelerinden faydalanarak İznik ve çevresindeki kaleleri ele geçirmiş, böylece Türkiye Selçuklu Devleti'nin temellerini atmıştı (1075).Melikşah kardeşi Tutuş'u Suriye'ye gönderdi (1077).Tutuş, Şam'ı tehdit eden Fatımi tehlikesini bertaraf ettikten sonra bölgeye hâkim olacak ve Suriye Selçuklu Devleti'nin yönetimini üstlenecektir (1079).Melikşah bir orduyu Mervaniler devleti üzerine Diyarbakır'a göndermiştir. Diyarbakır ve Meyyafarikin ele geçirilerek Mervaniler ortadan kaldırılmıştır (1085).Suriye meliki Tutuş ile Anadolu Selçuklu Devleti'nin banisi Süleymanşah arasında Halep önlerinde zuhur eden savaşta Süleymanşah yenilerek intihar etmiştir (1085). Bunun üzerine Melikşah büyük bir ordu ile bölgeye hareket etmiş (1086) Akdeniz'e kadar ulaşmış ve bölgeye yeni valiler tayin ettikten sonra geri dönüş yolunda hilafet merkezi Bağdat'a gitmiştir (Mart 1087).Selçuklu devletini dünyanın en büyük imparatorluklarından biri haline getirmiş olan Melikşah zehirlenme sonucu (20 Kasım 1092) öldü.Adaletliydi. Babası gibi "adil sultan" lakabıyla anılmıştır.

d- Berkyaruk (1094-1104)

Büyük Selçuklu Devleti'nin duraklama dönemi diye vasıflandırabileceğimiz ve arka arkaya Melikşah'ın dört oğlu Mahmud, Berkyaruk, Muhammed ve Sencer sırasıyla başa geçmiştir. Berkyaruk'un on bir yıllık saltanat süresi (1094-1104) sakin geçmiştir elbette taht mücadeleleri hariç.Bu sırada çok önemli bir başka gelişmede Haçlılar ve Haçlı seferleridir. Papa II. Urbanus'un teşvikiyle hazırlanan I. Haçlı ordusu (1096), Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'ı İznik'te mağlup ettikten sonra (1097), Antakya (1098-1268), Urfa (1098-1144), Kudüs (1099-1291), Trablus (1109-1289) gibi İslam beldeleri Haçlıların işgaline uğradı ve buralarda Hristiyan kontlukları kurdular.Rey'de gerçekleşen dördüncü karşılaşmada savaşı Berkyaruk kazandı. İki taraf Hoy önlerinde beşinci defa karşılaştığında Muhammed savaşı kaybederek kaçmayı tercih etti. (1103). Fakat artık mücadeleden bıkmış olan Berkyaruk kardeşine bir antlaşma teklif etti. Selçuklu devleti ikiye bölünüyordu. Muhammed Tapar Kafkasya'dan Suriye'ye kadar bütün eyaletlerin hükümdarı oluyordu. Azerbaycan, Musul, el-Cezire ve Diyarbakır ve Suriye'ye sahip olacaktı. Berkyaruk ise Rey, Cibal, Taberistan, Fars, Huzistan, Bağdat, Mekke ve Medine'yi yönetecekti. Bu durum fazla uzun sürmedi Berkyaruk 23 Aralık 1104'te vefat etti. Onun döneminde gerçekleşen iç mücadeleler sebebiyle Selçuklu devleti duraklama devresine girmişti

e- Muhammed Tapar (1105-1118)

Bekyaruk'un ölümü üzerine Muhammed ordusuyla derhal Bağdat'a yürüdü adına hutbe okuttu ve fazla bir güçlüklerle karşılaşmadan büyük Selçuklu devleti sultanlığını ele geçirdi.Bâtınilerin ana karargâhı olan Alamut kalesine karşı 1117'de oldukça hazırlıklı bir temizlik harekâtı başlatmış ancak 1118'de Sultanın ani ölümü üzerine Bâtınilere kalıcı bir zarar verilemediği gibi askeri teçhizatın da onların eline geçmesine engel olunamamıştır.

f- Sencer (1118-1157)

Büyük Selçuklu Devleti'nin son hükümdarı Sultan Sencer'dir. Ülke bütünlüğünün ve devletin varlığının korunması uğrunda mütemadiyen gayretler sarf etmiş, bunda da hayatı boyunca başarılı olmuştur.Sencer, erkek evladı olmadığından yeğeni Mahmud'u kendisine vâli tayin etti. Sultan unvanı vererek devletin batı bölgesinin yönetimini ona bıraktı. Böylece Irak Selçukluları devletinin temelleri atılmış oluyordu.Karahanlı hükümdarı Mahmud, yönetimi altındaki Karluklarla anlaşmazlığa düşmüş bunun üzerine Sencer'den yardım istemişti. Karluklar da Karahıtalardan yardım istediler. Sencer yardım çağrısına 100 bin kişilik bir süvari birliğiyle icabet etti. Karahıtalardan da Gürhan idaresinde denk bir kuvvet hazırlamıştı. İki ordu Semerkant yakınlarında Katvan'da (9 Eylül 1141) karşılaştılar. Sultan Sencer büyük bir mağlubiyete uğradı. Ordusu dağıldı Maverâünnehir tamamıyla putperest bir kavmin hâkimiyeti altına girmişti. İşte bu buhrandan faydalanmak isteyen Harezmsah Atsız tekrar isyan etti. Selçuklu başkenti Merv'i aldı ve hazinayı ele geçirdi (1141). Sultan Sencer ağır yenilgiden sonra kuvvetlerini tekrar toparlamaya muvaffak oldu. Atsız'a karşı (1142-43) süratle harekete geçti. Atsız, Sencer'den çekinmiş Selçuklu hazinesini iade ettiği gibi itaatini de arz etmiştir. Ancak daha sonra Sencer'e suikast planları yapmış, bunun üzerine Sencer (1147) başkent Gurgench şehrini ele geçirmiştir. Atsız, yeniden aman dilemeğe ve itaatini arza mecbur kalmıştır. Sencer'in Belh valisi Kumac bunu büyütürken 10 bin kişilik bir orduyla oğuzların üzerine gitmiştir. Oğuzların antlaşma istekleri reddedildiğinde ise savaşı onlar kazanmış, savaş esnasında vali ve oğlu da öldürülmüştür. Bu hadise sonrasında Selçuklu ordusuyla Oğuzların üzerine yürüyen Sencer, (1153 ilkbaharı) Oğuzlar karşısında mağlup oldu ve esir düştü. Bu esaret üç yıl sürmüştü. Bu dönemde Oğuzlar, başta merv olmak üzere Horasan'ın bütün şehirlerini yağmaladılar.

Oğuzların önünden kaçabilen bazı Selçuklu ileri gelenleri Sencer'in esareti sırasında devletin başına önce yeğeni Süleymanşah b. Muhammed'i daha sonrada kız kardeşinin oğlu Mahmud'u geçirdilerse de başarı elde edilemedi. Bu sırada Müeyyed Ayaba, Sencer'i kurtarmaya muvaffak oldu. Fakat artık o çok yorulmuştu 71 yaşında (26 Nisan-9 Mayıs 1157) vefat etti. Onun ölümüyle Büyük Selçuklu imparatorluğu da tarih sahnesinden çekilmiş oldu.

E- HAREZMŞAHLAR DEVLETİ TARİHİ (1097-1231)

Harezm bölgesi esas olmak üzere devlet oluşturan vali, emir ve kumandanlarla onlar tarafından kurulan devletlere verilen isimdir.Hârizm 1043'ten itibaren Selçukluların hâkimiyetine geçti ve onlar tarafından görevlendirilen valilerce yönetildi.Anuştingin, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın taştâdr (sultanın leğen ve ibriklerinin nezaretine bakan memur), Harezm mutasarrıfı ve valisi konumunda olmakla birlikte ülkesini fiilen idare etmemiştir.

Harezmsahlar hanedanının gerçek kurucusu Kutbuddin Muhammed'dir.

Harezmsahlar Devleti Siyasi Tarihi

a- Kutbuddin Muhammed (1097-1127)

Kutbuddin Muhammed müstakil bir sultan olamadıysa da gelecekte sülalesine Harezm'de sağlam bir zemin hazırlamıştır. Adına yazılan eserlerde padişah, kutbu'dünya ve'd-din, ebü'l-feth, muînü emîri'l mü'minin gibi lakaplar kullanılmıştır. Onun vefatı üzerine Sultan Sancar, Kızıl Arslan Atsız'ı Harezmsah tayin etmiştir.

b- Atsız (1127-1156)

Atsız, Harezm hududunda henüz Müslüman olmamış Oğuzlarla harpler yapmış ve gazi sıfatını almıştır. Atsız Seyhun kıyılarında nüfuzunu artırırken Sancar Oğuzlara esir düştü. (1153-1156). Atsız bu durum karşısında Sancar'ın haklarının koruyucusu ve sadık bir tabi olarak ortaya çıktı. Sancar Oğuzların esaretinden kurtulduktan sonra ona olan bağlılığını arz etti. Atsız, 30 Temmuz 1156'da vefat etti.

c- İl Arslan (1156-1172)

Atsız'dan sonra yönetimi Ebu'l-Feth İl Arslan ele geçirdi. Harezm'e karşı harekete geçen Karahıtayların öncü birliklerine yenilen İl Arslan, sulama kanallarını açmak suretiyle ülkesini istiladan korudu. 18 Mart 1172'de öldü.

d- Alâeddin Tekiş (1172-1200)

İl Arslan'ın ölümünden sonra Terken Hatun kendi oğlu Sultanşah'ı tahta çıkarmak istemişti. Durumu kabullenmeyen Tekiş, Karahıtayların desteğini alarak Harezm'e yürüdü. Son zamanlarını Batinîlerle mücadele ile geçiren Tekiş, 1200 yılında ölmüştür. Tekiş, Harezmşahlar sülalesinin en önemli şahsiyetlerinden birisidir. O, Harezmşahlar devletinin bir imparatorluk şeklinde gelişmesinde en büyük etken olmuştur.

e- Alâeddin Muhammed (1200-1220)

Tekiş'in ölümünden sonra yerine Alâeddin Muhammed geçti. Onun ilk işi Gur sultanları Şihabeddin ve Gıyaseddin ile mücadele etmek oldu. Cengiz, 150-200 bin kişilik bir kuvvetle Otrar şehrine doğru harekete geçti. Moğol ordusu Maverâünnehir'deki müstahkem kaleleri ele geçirdi. Alâeddin, Belh şehriden önce Tus'a daha sonra da Hemedan'a kaçtı. Hemedan civarında 30 bin kişilik bir ordu ile bekleyen oğlu Rükneddin'in yanına geldi. Ferrezin kalesi önünde Moğol baskınına uğradı. Burada da Moğolların elinden kurtulan Alâeddin, Hazar denizinin güney-doğu sahillerindeki Abeskûn adalarından birisine sığındı ve burada hastalanarak öldü (1220). Sultan Alâeddin'in bir meydan savaşına cesaret edememesi, ordusunu büyük şehir ve kalelere dağıtarak parçalaması ve kendisinin de Horasan'a çekilmesi büyük hata olmuştu. Bu hata sebebiyle bütün ülke Moğol istilasına uğradı.

f- Celâleddin Harezmşah (1220-1231)

Alâeddin, ölmeden oğlu Celaleddin'in başa geçmesini vasiyet etti. Celaleddin, Moğollar önünden önce Gazne'ye sonra da Hindistan'a kaçmak zorunda kaldı. 14 Mayıs 1230'da Eyyûbiler'in elindeki Ahlât'ı tahrip ederek ele geçirdi. Daha sonra birleşik Eyyûbi-Türkiye Selçukluları karşısında 10 Ağustos 1230'da Yassı Çimen savaşında yenilgiye uğradı. Moğollara karşı ittifak teklifi reddedilen Celaleddin üst üste Moğol baskınına uğrayıp her şeyini kaybetti. Nihayet Meyyafarikin taraflarına kaçmak isterken dağda Kürtler tarafından 17 Ağustos 1231'de öldürüldü. **Harezmşahlar devletinin son temsilcisinin Harezm'den çok uzakta ölümüyle devlet sona ermiş oldu.**

VIII. Hafta

ANADOLU'DA KURULAN TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ

Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi (1075-1308)

KURULUŞ DÖNEMİ

1- Büyük Göç Meselesi

Türklerin İslam dünyası ve medeniyeti üzerindeki büyük rolleri iki devirde gerçekleşmiştir. İlk devir VIII-X. Asırlarda Türkistan topraklarında, İslam medeniyetinin kuruluşunda yetiştirdiği büyük âlimleri ile Irak, İran, Mısır ve Endülüs ile boy ölçüşecek kudreti göstermiştir. Türkler, Abbasiler zamanında hilafet ordusunu meydana getirmekle kalmamış, askeri ve siyasi hâkimiyetin de sahibi olmuşlardır. Bununla beraber Türklerin İslam dünyası ve medeniyeti üzerindeki hayati rolleri Selçukluların İslam âlemine hâkim olmalarıyla başlar ve devrimize kadar devam eder. **İkinci** devre ise iki büyük hadise ile mümkün olmuştur. **Birincisi**, Maverâünnehir dışındaki büyük göçebe kitlelerin ve özellikle Oğuzların İslâm'ı topluca kabul etmeleridir. **İkincisi** ise aynı zamanda büyük Türk göçünün başlaması, yakın doğu ve Anadolu'nun Türkleşmesidir.

X. asrın ortalarından XI. asrın ortalarına kadar Müslüman Oğuz ve Türkmenlerin İslam ülkelerine göçü gittikçe bir sel halini aldı. Bu göçlerin en önemli sebepleri arasında "nüfus yoğunluğu, otlak darlığı ve hayvan çokluğunu" saymak gerekecektir. Müslüman Türkmenler böylelikle Anadolu hudutlarına dayanmış, Peçenek, Uz ve Kumanlar (Kıpçak) ise Balkanlara inmişlerdir. Adı geçen uluslar 1065 ve 1080 yıllarında büyük kitleler halinde Tuna nehrini geçtiler. Bu gayrimüslim Türk kavimleri, siyasi birlik ve teşkilattan mahrum oldukları için ya birbirleriyle ya da komşu kavimlerle savaşarak erimişler veya Hristiyanlaşarak tarihe karışmışlardır.

Selçuklu hanedanı, X. asrın ortalarından XI. asrın ortalarına kadar Horasan'a gelirken göçler sel halini almış, Karahanlı ve Gazneliler karşısında zayıf düşen Türkmenler, büyük göçün gelişmesi sayesinde kuvvetlenmiş ve imparatorluklarını kurmuşlardır. Oğuzlar artık bir millet olarak ve dalgalar halinde Horasan istikametinde İslam ülkelerine akmış, hiçbir ordu onları durduramamıştır. Gazneliler imparatorluğunu birkaç muharebe neticesinde tarih sahnesinden silen Türkmenler, **nihayet 1040 yılında devletlerini kurmuşlardır. (Büyük Selçuklu Devleti)** Abbasi halifeliğinin zayıflaması sonrasında ise gazalar duraklamış, Bizanslılar taarruza başlamış, kuzeyden Azerbaycan, güneyden Suriye ve Irak'a doğru ilerlemiş ve Bağdat istila tehdidi altına girmiştir. Bu müdafaa devrinde Horasan ve Maverâünnehir gönüllüleri Allah yolunda gaza yapmak maksadıyla Anadolu'ya gelmeye başladılar. Tuğrul Bey, Alparslan, Melikşah gibi ilk büyük Selçuklu sultanları Türkmen muhaceretine çok önem verdiler. Bu sultanlar, İslam'ın hamisi olarak Türkmenlere yurt bulmak mecburiyetindeydiler. Selçuklular, İslam'ın cihat mefkûresine sahip çıkıyordu. Türkmen kitlelerin Anadolu'ya göçmeleri de cihat için en etkili bir kuvvetti. Sultan Tuğrul asayişin sağlamak, Müslüman ülkelerin halkını korumak, hem de ırkdaşlarına yurt bulmak maksadıyla onları Anadolu'ya yönlendiriyordu.

Türkler Kızılırmak vadisini takiple 1067'de Kayseri'yi fethettiler. Alparslan'ın kumandanlarından Afşin 1068'de Amûriyye'yi fethetti. Malazgirt zaferine kadar fethedilen yerleri isim olarak belirtmek gerekirse; 1048'de Erzurum, 1057'de Malatya, 1059'da Sivas, 1064'te Kars, 1067'de Kayseri, Niksar ve Konya, 1068'de Amûriyye, 1069'da Honas şehirleriydi.

2- Alparslan ve Bizans Mukabelesi

Bizans İmparatoru Roman Diogenis, ordusuyla İstanbul'dan 13 Mart 1071'de hareket etti. Eskişehir'i geçip Kızılırmak vadisi yoluyla Sivas ve bilahare Erzurum'a geldi. İmparator, Türkleri Anadolu'dan tamamıyla atmak, hatta Selçuklu devletini yıkmak Horasan, İran, Irak ve Suriye'yi almak maksadıyla 200-250 bin civarında belki de Bizans tarihinin en büyük ordusunu hazırladı. Ordusunda Balkan ve Anadolu halklarından ve Ermenilerden başka; Slav (Rus), Bulgar, Alman (Got), Frank, Gürcü, Hazar, Peçenek, Uz (Oğuz), Kıpçak gibi gayrimüslim ücretli askerler vardı. İmparator Erzurum'dayken 20 bin askerini Gürcistan'a göndererek gerisini sağlama aldı. 30 bin kişilik bir kuvveti de öncü birlik olarak Malazgirt ve Ahlat'a gönderdi. Kendisi de Malazgirt'e doğru harekete geçti. Bizans öncü birlikleri Selçuklu komutanı Saltuk (Sanduk) tarafından Ahlat'ta bozuldu. Alparslan, Abbasi halifesinin elçisi İbn Muhalleban ile Savtekin'i imparatora elçi olarak gönderdi. İmparator sultanı zayıf bir zamanda yakaladığından emin olarak sulh teklifini reddetti. (24 Ağustos 1071)

3- Malazgirt Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1071)

Sultanın yaptığı sulh teklifine İmparatorun verdiği ret cevabından sonra, Buharalı İmam Muhammed b. Abdülmelik, sultana Cuma günü savaşa girişmesini tavsiye etti. Müslüman ülkelerin camilerinde dualar edildi. İslam ülkelerinden yükselen bu dua Selçuklu ordusunu şevklendirdi. Ögle üzeri başlayan muharebenin sonucu akşamleyin belli oldu. Akşam boyunca devam eden muharebede, Bizans ordusu tamamen yok olmuştu ve İmparator esirler arasındaydı. Malazgirt zaferi, Bizans ordusu ve mukavemetinin tamamıyla kırılması ve ilk defa bir Bizans imparatorunun esir edilmesi suretiyle özel bir önem kazanmıştır. Mağlubiyet sonrası Diogenes tahttan indirildi. Mihael Dukas başa geçti. Eski İmparatorun gözlerine mil çekildi. Durumdan haberdar olunan Alparslan beylerine, yapılan anlaşmanın sona erdiğini bildirerek onları Anadolu'yu fethetme memur etti. Kendisi ise Türkistan'a giderken suikasta uğrayıp öldü (1072). Fakat Alparslan'ın büyük zaferine dayanan ve onun emri ile başlayan Anadolu'nun fethi başarıyla sonuçlandırıldı. Bu büyük eseri ile Alparslan, Anadolu'da Türk vatanının kurucusu ve batı Türklüğünün atası olmuştur.

Yükseliş Devri: Bölgesel Güçten Dünya Egemenliğine

7. FÂTİH SULTAN MEHMED

Osmanlı devlet yönetiminde nirengi noktası olan şahsiyetlerinden biri de 29 Mayıs 1453'te gerçekleşen İstanbul'un fethi münasebetiyle "Fâtih" adını alan Sultan II. Mehmet'tir. Fâtih Sultan Mehmed Han, tarihin kaydettiği büyük şahsiyetlerin başında gelir. Fâtih Sultan, babası ikinci Murad'ın vefatı üzerine (18 Şubat 1451) Edirne'de Osmanlı saltanat tahtına geçti. Fâtih Sultan Mehmed'in annesinin kimliği hakkında da değişik görüşler ileri sürülmektedir..

İSTANBUL'UN FETHİ

İstanbul'un fethi, babası Sultan Murad'ın vasiyeti olması yanında, kendisinden önceki sultanların da zihinlerini meşgul etmişti. Çünkü bu şehrin fethi, Osmanlı devletinin, Avrupa'daki topraklarının da garantisi olacaktı.

Sultan İkinci Mehmed, Karaman Seferi'nden sonra İstanbul boğazının Frenk gemilerince tutulduğu haberini alır. Bu sebeple boğazı geçerken Anadolu Hisarı'nın karşısına Rumeli Hisarı'nın yapılmasını emreder. Planını bizzat kendisinin çizdiği hisar 4-5 ayda tamamlanır (1452). Bu hisar, İstanbul'u Karadeniz iase merkezlerinden kesecek, Anadolu-Rumeli arasında donanmaların geçişini güvence altına alacak ve gerektiğinde kuşatma ordusuna üs hizmeti verecekti. İkinci Mehmed, imparatora İstanbul'u teslim etmesi, aksi takdirde savaşa hazırlanması gerektiğini bildirerek savaş ilan etti. Bütün hazırlıklarını tamamlayan Sultan II. Mehmed, yaptırdığı müthiş topları ile İstanbul surları önüne gelip muhasaraya başladı. Kuşatma, 6 Nisan-29 Mayıs 1453 arasında 54 gün sürdü. Mayıs'ın dördüncü haftası Macarların ve bir Haçlı donanmasının harekete geçtiği haberi, orduda yayıldı. Padişahın, barışla şehir teslim alma girişimleri de askerî sabırsızlığa ve kaygıya düştürdü. Çandarlı ile ona tabi olanlar, ortaya çıkan durumdan istifade ile imparatorla müzakerelere girişilmesi ve kuşatmanın kaldırılması fikrini tekrar ortaya attıkları gibi Batı âlemini tahrik etmenin tehlikeleri üzerinde de durdular. Şehabeddin Paşa, Koca Turahan Bey, Akşemseddin ve Sultanın hocası Molla Gürânî gibi şahsiyetler Zağanos Paşa'ya destek vererek fetih fikrini kuvvetlendirdiler.

Sultan'ın, şehrin savaşı teslim edilmesi yönündeki teklifinin imparator tarafından reddedilmesinden sonra genel hücumun yapılacağı gün tespit edildi. 29 Mayıs 1453 Salı günü Türk ordusunun büyük tarihî harekâtı başladı. Fâtih, fetihten sonra Gennadius gibi bilgin bir Ortodoks'u Patrik tayin etmekle, fethettiği şehir halkının geleneksel inancını kurtarmış oldu. Bu meyanda eski Bizans halkının evlenme, boşanma, ölüm ve dinî ayin gibi şahsî meselelerinin de kendi cemaati tarafından görülmesine müsaade edildi. İstanbul'un, **29 Mayıs 1453 (20 Cemaziyülevvel 857)'de Osmanlı Türkleri tarafından fethedilmesi**, bütün Hristiyan âlemini dehşete düşürmüştü. Hristiyan Batı dünyasında beklenmedik bir felaket olarak kabul edilen İstanbul'un fethi, zafernâmelerle İslâm dünyasına bildirilmişti.

FÂTİH SULTAN MEHMED'İN SİYASETİ

a- Batı Siyaseti

1. Sırbistan ve Mora'nın Fethi

Tarihlerimizde Vilkoğlu diye tanıtılan Brakovitch'in, Osmanlıya karşı ikiye bölünmüş bir siyaset takip etmesi, Padişahın Sırbistan üzerine yürütmesine sebep olmuştu. Yapılan kuşatmalarda birçok kaleyi ele geçirerek Edirne'ye döndü.

Kıyı Edirne'de geçiren Fâtih, 1455 baharında Edirne'den hareketle Sırbistan üzerine yürüdü. Sonuçta 8 Kasım 1459'dan itibaren bütünüyle Osmanlı idaresine giren Sırbistan bu devletin bir sancağı olarak "Semendire" adını aldı.

2. Eflâk'ın Hâkimiyet Altına Alınması:

Eflâk'ı, düşmanlarından korumak üzere Fatih'ten yardım isteyen Wlad, Fatih'in yardım için gönderdiği birliğe saldırır. Wlad, bu baskında aldığı Türk esirlerin tamamını kazağa vurduktan sonra Osmanlılara ait bazı şehir ve kasabaları da tahrip eder. Bu olayı haber alan Fâtih Sultan Mehmed, 150 bin kişilik bir ordu ve 25'i büyük, 150 küçük parça deniz kuvveti hazırlayarak sefere çıkar (1462). Gece baskını ile Fatih'i öldürmek isteyen Wlad, yaralı olarak kaçıp canını zor kurtarır.

3. Bosna-Hersek'in Alınması:

b- Fatih'in Karadeniz ve Anadolu Siyaseti

Uzun Hasan'ın yanında İsfendiyaroglu, Germiyanoglu, Dulkadirogluları ve İnaloğlu gibi Anadolu'dan kaçmış beyler toplanmıştı. Bu arada Osmanlılara ait olan Tokat şehri yakılıp yıkılmıştı. Ayrıca, Fatih'ten Trabzon, Sinop ve Karaman'ın kendisine bırakılmasını istiyordu. Bütün bu gelişmeler sonunda (11 Ağustos 1473)'ta Tercan yakınlarındaki Otlukbeli mevkiinde meydana gelen ve tarihe "**Otlukbeli Zaferi**" diye geçen zaferle Fâtih, doğudaki tehlikeyi de bertaraf etmiş oluyordu. Böylece Anadolu birliğinin sağlanmasında bir adım daha atılmış oluyordu.

c- Fatih'in Şahsiyeti ve Vefatı

Fâtih Sultan Mehmed, 1481 yılı Nisan ayının 29. günü (27 Safer 886) büyük bir ordunun başında hasta olmasına rağmen Üsküdar'a geçmiş ve bir at arabasına binerek doğuya doğru ilerlemeye başlamıştı. Ancak Üsküdar ile Gebze arasındaki Hünkâr Çayırı denilen yerde (3 Mayıs 1481) Perşembe, 31 yıllık hükümdarlıktan sonra vefat etti. Ölüm sebebi nikris hastalığına bağlanır.

8. SULTAN II. BÂYEZİD (BÂYEZİD-İ VELİ)

Fâtih Sultan Mehmed'in, Gülbahar Hatun'dan doğan büyük oğlu olan II. Bayezid, (1447) yılında Dimetoka'da doğmuştu. Mayıs 1481 tarihinde babasının yerine Osmanlı tahtına geçti. Fatih'in ani ölümü, ülkede siyasî buhranların çıkmasına sebep olmuştu. Öte yandan babasının ölüm haberi ile birlikte Amasya'dan yola çıkıp Üsküdar'a ulaşır. Ertesi gün oğlu Korkut'tan saltanatı devralıp 21 Mayıs 1481'de Osmanlı tahtına geçer.

İç Karışıklıklar ve Cem Sultan Olayı: II. Bayezid hükümdar olduğu zaman Konya'da vali olan kardeşi Cem'in muhalefeti ile karşılaştı.

Otranto seferinden dönen Gedik Ahmed Paşa'nın Bayezid kuvvetlerine iltihakı ve nihayet Cem'in lalası Yakup Bey'in ihaneti sonucu 20 Haziran günü Yenışehir'de yapılan muharebede Cem mağlup olur. Bu mağlubiyet sonrasında Mısır'a giden Cem Sultan, 27 Mart 1482'de Anadolu'ya gelir. Bu esnada Bayezid ile Cem arasında barışı sağlama çabaları sonuç vermez.

18 Temmuz 1482'de bir Rodos gemisine biner. Küffar diyarında esir olduğunu anlamaya başlayan Cem, 50 kişilik maiyetle birlikte Fransa'ya doğru yola çıkarılır. Osmanlı Devleti'ne karşı bir tehdit unsuru olarak kullanılmaya başlanan Cem Sultan Fransa'dan ayrılır. 13 Mart 1489'da Roma'ya gelir. Papa VIII. Innocent tarafından kabul edilir. Papa ile görüşmesinde artık Mısır'a gitmek istediğini ve bu konuda kendisine yardım edilmesini ister. Acı ve elemelerle dolu 13 yıllık bir esaret hayatından sonra 36 yaşında 25 Şubat 1495 Çarşamba günü sabaha karşı vefat eder. Cem Sultan'ın cenazesi daha sonra Bayezid tarafından memlekete getirilerek Bursa'da defnettirilir.

BÂYEZİD DÖNEMİNİN BAZI ÖZELLİKLERİ

a- Osmanlı-Memlûk Münasebetleri

Osmanlılar ile Mısır, Suriye, Güney Anadolu ve Hicaz'da hâkimiyet kuran Memlûk sultanları arasındaki münasebet, XIV. asrın ikinci yarısından itibaren dostane bir şekilde başlamıştı. O dönemlerde küçük bir beylik olan Osmanlıların, Rumeli'deki muvaffakiyetleri ve İslâm dünyasının sınırlarını genişletmeleri, Memlûk Sultanlığı tarafından memnunlukla takip ediliyordu. Fakat Sultan II. Murad ve Fâtih zamanındaki bazı olaylar, iki devletin arasının açılmasına ve bir müddet sonra da birbirlerine karşı düşmanca tavır takınmalarına sebep olmuştu.

b- Osmanlı Devleti ve Endülüs Müslümanları

Hicrî 92 (m. 711) tarihinden itibaren İspanya'ya girdikten sonra sekiz asır boyunca İspanya, Portekiz ve hatta Güney Fransa'da hükümranlığını kabul ettiren Müslümanlar, yok edilmek isteniyordu. İç çekişmelerden dolayı küçülüp Hristiyanlara yem olmaktan kurtulamayan Endülüs'ün son şehri olan Gırnata'da Kral Ferdinand ile Kraliçe İzabella'nın eline düşmek üzereyken son hükümdar Ebu Abdullah es-Sağır, İstanbul'dan yardım istemişti. Kemal Reis komutasında İspanya sularına bir Türk donanması gönderildi. Kemal Reis, buradaki bir kısım Müslüman ve Yahudi'yi kurtardı. (1486).

c- Sultan II. Bayezid'in Son Seneleri ve Vefatı

Yaşı ilerleyen ve sağlığı bozulan II. Bayezid, büyük oğlu Ahmed'i tahta geçirmek istiyordu. Nihayet, Yeniçerilerin desteğiyle tahta çıkmış olan Bayezid, 31 yıllık bir saltanattan sonra yine Yeniçerilerin baskısıyla 24 Nisan 1512 günü tahtı oğlu Selim'e bırakmak zorunda kaldı. II. Bayezid, saltanatı devrettikten sonra Dimetoka'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Ancak buraya varamadan yolda vefat etti.

9. YAVUZ SULTAN SELİM: HİLAFET VE İSLAM DÜNYASININ LİDERLİĞİ

Osmanlı Devleti'nin 9. hükümdarı olan Yavuz Sultan Selim, Müslüman-Türk dünyasının ilk halifesi olarak "Hâdimü'l-Haremeyni'-ş-Şerifeyn" (Haremeyn'in hizmetçisi) unvanını almıştı. Babası İkinci Bayezid, annesi Dulkadiroğlu Alaüddüvle'nin kızı Ayşe Hatun'dur. Padişahlık hasletlerini şahsında toplayan, sert ve şaşmaz bir disipline, cevval bir dinamizme sahip olduğu için Osmanlılarca "Yavuz" adı ile anılan bir sultandı. Yavuz, daha Trabzon'daki valiliği döneminde, Şah İsmail'in faaliyetleri neticesinde ortaya çıkabilecek isyanların boyutlarını önceden görmüş ve tahta çıktıktan sonra yüzünü Doğu'ya çevirebilmiştir. Gerçekte onun hedefi, imkânlar ölçüsünde İslâm dünyasında birliği sağlamak ve Sünnî İslâm âlemi için tehlike olmaya devam eden Şii'liğe bir set çekmekti.

a- Şehzadeler Meselesi

Şehzâde Ahmed ile Korkut; Selim'in, babalarının yerine geçmesini bir türlü hazmedemedikleri için mücadeleye giriştiler. Tarihi bilgi ve tecrübeler, hayatta kalan şehzâdelerin devlet için bir problem olduklarını, dış güçlerin, devamlı olarak şehzâdelerin saltanat hirsinden yararlandıklarını gösteriyordu. Bu sebeple bunların ortadan kaldırılması gerekiyordu. (1512).

b- Osmanlı-Safevî Münasebetleri

İran'da Şii bir devlet kuran Şah İsmail, Anadolu'ya propagandacı göndermek suretiyle Anadolu'da faaliyetler yürüttü. Bu yüzden Osmanlı hanedanına gâsıp nazarı ile bakan bir cereyan gelişti. İşte Yavuz'un İran'a karşı girişmek zorunda kaldığı savaşın sebebi budur. Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'in ülkesine karşı sebep olduğu tahrikler ve Osmanlı hudutlarına yapılan tecavüzü önlemek maksadıyla İran üzerine yürümeye karar verdi. 23 Ağustos 1514'de Çaldıran Ovası'nda meydana gelen savaş, Selim'in zaferi ile sonuçlandı. Çaldıran Zaferi, Anadolu birliğinin dayanağı olmuştur.

c- Yavuz Sultan Selim'in Güney Siyaseti

Yavuz Sultan Selim, İslâm âlemini tek elde toplamak gayesini güdüyordu. Sultan Selim'in Güney ve Doğu siyasetini, Dulkadir oğullarını ortadan kaldırmak, Diyarbekir'in zaptı ve Memlûk Devleti ile olan münasebetler şeklinde değerlendirmek mümkündür.

d- Osmanlı-Memlûk Münasebetleri

Memlûk Devleti, Dülkadir Beyliği bahanesiyle bölgede karışıklığa sebebiyet veriyordu. İslâm riyasetinin başlıca imtiyazı olan "Hilâfet" ve Haremeyn'e sahip olmanın, artık Osmanlı Hanedanı'nın hakkı olduğu düşünülüyordu.

24 Ağustos 1516'da Osmanlıların lehine sonuçlanan **Mercidâbık** zaferinden sonra Haleb'e gelen Yavuz Sultan Selim, Haleb Ulu Câmiî'nde Cuma namazını kılarken hatip, Mekke ve Medine'nin hâkimi anlamına gelen "Hâkimü'l-Haremeyni'-ş-Şerifeyn" unvanıyla kendisine hitap edince Yavuz Sultan Selim yerinden kalkıp bu elkabın yerine kendisine "Hâdimü'l-Haremeyni'-ş-Şerifeyn" şeklinde hitap edilmesini istemişti.

Ocak 1517'de gerçekleşen Ridaniye zaferinden sonra Kahire'ye giren Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı da Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti haline getirmişti. Hilâfet, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi'nden sonra Osmanlılara geçmiştir. Abbasî soyundan gelen ve Mısır Memlukleri idaresinde Kahire'de halifelik yapan el-Mütevekkil, İstanbul'da Ayasofya veya Eyüp Câmiî'nde hilâfeti Yavuz Sultan Selim'e terk etmiştir.

e- Yavuz Sultan Selim'in Vefatı ve Şahsiyeti

Yavuz, birleşik Haçlı ordusunu parçalamak maksadıyla sefer hazırlıklarını tamamlayan Padişah, Vezir-i Azam'ı Kapıkulu askerleriyle Edirne'ye gönderdikten sonra kendisi de Ağustos 1520'de Edirne'ye doğru yola çıkıyor. Ancak hastalığı gün geçtikçe ağırlaşıyordu. Son demlerini yaşadığını anladığından Manisa Valisi olan oğlu Şehzâde Süleyman'a haber gönderdi. 21 Eylül 1520 Cuma günü akşamı Çorlu karargâhının bulunduğu Sirt köyünde vefat etti. Yavuz, oğlu Süleyman'a Türk tarihinde eşine rastlanmayan güç ve kudrete sahip bir devlet bırakmıştı. Şii'lik, Anadolu'dan atıldığı gibi, İran Safevî Devleti de ağır bir darbe yemişti. Memlûk Devleti ise tarihe karışmış ve bütün toprakları Osmanlı hâkimiyetine girmişti.

10. Kanûnî Sultan Süleyman: Süper Güç

Yavuz Sultan Selim'in oğlu ve Osmanlı Devleti'nin onuncu padişahıdır. **26 yaşında tahta geçip 46 yıl hüküm süren Kanunî Sultan Süleyman'ın**, bu uzun saltanatı sırasında Osmanlı Devleti, üç kıtada hâkimiyet tesis eden bir cihan devleti haline gelmişti. Bizzat kendisi birçok sefere iştirak ederek ordunun yüksek komutasını üzerine aldığı gibi devletin genişleme ve yükselmesinde de büyük bir hisseye sahip olmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Cülüsu

Babasının ölüm haberini alan şehzâde, derhal İstanbul'a doğru yola koyulmuştu. İstanbul'a gelen Şehzâde Süleyman, kardeşleri olmadığı için herhangi bir problemle karşılaşmadan 30 Eylül 1520'de hilâfet merkezinde tahta oturmuştu.

Kanunî Dönemindeki Bazı İsyanlar

Canberdi Gazalî isyanı:

27 Ocak 1521'de Şam yakınındaki Mastaba'da meydana gelen savaşta Canberdi Gazalî yenilerek ortadan kaldırılmıştı.

Baba Zünnûn isyanı,

Yukarıda zikredilen isyanlardan iki sene sonra (1529) Adana civarında Seydi ve sonradan ona iltihak eden İnciryemez adlı Kızılbaş âsillerinin çıkardıkları isyan da Ramazan oğullarından Adana Beyi Piri Bey tarafından bastırılarak elebaşları öldürüldü.

BATI SEFERLERİ VE FETİHLER

Belgrad'ın Fethi: Canberdi Gazalî'nin isyanını fırsat bilen Macarlar, daha önce iki devlet arasında taahhüt edilen vergiyi (haraç) vermedikleri gibi, barışı yenilemek için gönderilen Osmanlı elçisini de öldürmüşlerdi. Kanuni Belgrad seferine çıkar. Yol boyunca Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa, Böğürdelen (Sabac) hisarını ele geçirir. Arkasından Belgrad kuşatması başlar ve kale teslim alınır. (29 Ağustos 1521) Belgrad, ele geçirildiği tarihten itibaren Avrupa seferlerinde Osmanlı ordusunun en mühim üslerinden biri olarak "Dâru'l-cihad" adını almıştı.

a- Rodos'un Fethi b- Macaristan Seferleri

c- Mohaç Zaferi:

Osmanlıların, Macaristan üzerine yürüyecekleri haberini alan Macar Kralı II. Layoş (Lui), bir taraftan harbe hazırlanırken, öbür taraftan da Avrupa kral ve prenslerinden yardım istemişti. 26 Ağustos 1526'da Mohaç'a gelen Osmanlı ordusu, muharebe düzeni aldıktan sonra savaş, Macarların hücumuyla başladı ve iki saat kadar sürdü. Osmanlıların zaferi ile sonuçlanan Mohaç muharebesi, tarihî Macar Krallığı'nı sona erdirdiği gibi Macar topraklarının parçalanmasının da ilk adımını oluşturmuştu. Kaçan Kral II. Layoş, derede boğulmuştu. Onunla birlikte neredeyse bütün bir Macar ordusu yok oldu ve Macaristan Osmanlı himayesine girdi.

d- İkinci Macaristan Seferi ve Viyana Kuşatması: Budin'in kuşatıldığı haberini alan Kanunî, krala verdiği söz gereği (25 Nisan 1532)'de sefere çıkar. Ferdinand ile Şarlken ortalıkta görünmez. Bu seferden sonra bir anlaşma yapılır. Anlaşmanın Ferdinand tarafından bozulması üzerine Kanunî, (23 Nisan 1543)'de yeni bir Macaristan seferine çıkar. Bu sefer esnasında da Estergon dâhil olmak üzere pek çok şehir fethedilir. Osmanlılar ile başa çıkamayacaklarını anlayan Ferdinand ile Şarlken, barış teklifinde bulunurlar. Haziran 1547'de beş yıllık bir mütareke imzalanır.

İRAN SEFERLERİ: Bu dönemde bölgede meydana gelen iki önemli hâdis, İran seferlerinin düzenlenmesine sebep olur. Bu hâdiselerden biri, Osmanlılar Viyana kuşatması ile meşgul olduklarından Şah Tahmasb, Bağdat'ı ele geçirmişti. İkinci olay ise, İran beylerbeyinden Ulama Han'ın Osmanlılara, Osmanlı ümerası olan Bitlis Hâkimi Şeref Han'ın ise Safevilere sığınmış olmalarıdır. Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem'e girilmesi sebebiyle "Irakayn Seferi" diye anılan bu harekâtın, Osmanlılar bakımından gözle görülür faydası, Bağdat ve çevresinde hâkimiyet kurulmuş olmasıdır. Bu seferin sonucunda Safevîlerin, tamamen ortadan kaldırılmayacağı da anlaşıldığından, bundan sonraki Osmanlı seferlerinin asıl gayesi, Safevîleri belirli bir sınır

bölgesinin dışında tutmak olmuştur. Böylece Osmanlı halifeleri, Haremeyn-i Şerifeyn, Şam ve Bağdat'a sahip olmakla Emevî ve Abbasî hilafetlerinin taht şehirlerini de memleketlerine katmış oluyordular.

İÇ OLAYLAR

Kanunî dönemi, Osmanlı Devleti'nin hemen her sahada zirveye çıktığı bir devredir. Bununla beraber bu dönemde de bazı iç karışıklıklar olduğu gibi, tahta geçme için şehzâdeler arasında mücadeleler olmuştur. Hatta yine bu dönemde bazı entrikalar sonucu olarak baba ile oğul arasında da böyle olaylara rastlanmıştır. Bu yüzden bizzat Kanunî, kendi oğlu Mustafa'yı feda etmek zorunda kalmıştır. Dönemin kargaşaya sebep olan iç olaylarından biri de "Düzme Mustafa" olayıdır. Devleti bir müddet meşgul eden bu olay, Osmanlı tarihinde aynı isimle ortaya çıkan ikinci vakadır. 1555'de ortaya çıkan bu olay, Şehzâde Mustafa'ya benzeyen bir kişinin çıkardığı geniş kapsamlı bir isyan hareketidir. Hadise bastırılır.

Kanunî Dönemi Denizciliği ve Deniz Seferleri

Kanunî'nin ilk hükümdarlık yıllarında, Belgrad'ın fethi esnasında Osmanlı donanması, Tuna nehrinin ağzından girerek büyük işler başardığı gibi, Rodos'un zaptında da büyük bir rol oynamıştı. Bundan sonra teknik ve askerî bakımından güçlendirilen donanma, o dönemde yetişen üstün yetenekli denizcilerin elinde zaferden zafere koşmaya başlayacaktır. Bu zaferlerde en büyük pay sahibi olan kişi ise Osmanlı denizciliğine yeni bir ruh ve anlayış kazandıran **Barbaros Hayreddin Paşa** olacaktır.

KANUNÎ'NİN SON DÖNEMLERİ VE VEFATI

Avusturya'nın 1562 muahedesi şartlarına uymaması üzerine Osmanlılar, işgal edilen Tokaj ile Szerencz'in geri verilmesini ve verginin ödenmesini istemişlerdi. Bu tekliflerin kabul edilmemesi üzerine (1566)'da Avusturya'ya savaş ilan edilmişti. Tarihe Sigetvar Savaşı diye geçecek olan bu savaş, iyice yaşlanmış olan Padişahın başkomutan olarak katıldığı on üçüncü ve sonuncu seferidir.

Bütün emeli, kalenin bir an önce fethedilmesini görmek olan Kanunî Sultan Süleyman, fetihten bir gün önce (6 Eylül 1566) savaş meydanında vefat eder. Nihayet (7 Eylül 1566)'da kale Osmanlıların eline geçer. Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, Kanunî'nin ölümünü gizli tutmaya muvaffak olmuştur. Ordu, Belgrad'a ulaştıktan sonra babasının yerine tahta geçmiş olan II. Selim'in otağı önünde Cenaze Namazı kılındıktan sonra tabut İstanbul'a gönderilmişti. Osmanlı hükümdarları içinde "Kanunî" unvanını taşıyan tek Padişah olan Sultan Süleyman'ın, 46 yıllık saltanatı sırasında Osmanlı Devleti, üç kıtada hâkimiyet tesis etmiş olan bir cihan devleti haline gelmişti.

11. SULTAN İKİNCİ SELİM [Sarı Selim]

Kanunî Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan doğan ikinci oğludur. Selim, babasının Sigetvar önlerindeki vefat haberini aldığı zaman Kütahya'da bulunuyordu. İstanbul'a gelen ve Sarayburnu'na çıkan Selim, Topkapı Sarayı'nda (24 Eylül 1566)'te Osmanlı saltanat tahtına oturmuş oldu. Onun cülusunda ilk defa Şeyhülislam'dan başlamak üzere ulemaya da bahşiş verildi.

SULTAN II. SELİM DÖNEMİNDEKİ OLAYLAR: Sekiz yıl süren saltanatı döneminde hiçbir sefere çıkmayan ilk Osmanlı hükümdarı olan II. Selim, vaktini İstanbul'da sarayda, kışın da Edirne'de geçiriyordu. Bununla beraber onun döneminde önemli bazı fetihler gerçekleşmişti. Bu fetihlerin en önemlilerinden biri de Kıbrıs'ın alınması idi. Kıbrıs'ın fethi üzerine Müslüman Türk düşmanlığı ile şöhrat bulmuş olan Papa V. Pius, Osmanlılara karşı bir Haçlı ittifakının kurulmasını sağlar. Bunun üzerine 7 Ekim 1571'de İnebahtı (Lepanto) Deniz Savaşı meydana gelir. Osmanlı donanmasının mağlubiyeti ile sonuçlanan bu savaşın haberini alan hükümdar, derhal yeni bir donanmanın kurulması için emir verir. Ardından Venediklilerle barış imzalanır (1573). Böylece donanmasını daha mükemmel hale getiren Osmanlı, Kılıç Ali Paşa komutasında Akdeniz'de müttefik Haçlı ordusu ile iki sefer karşılaşıp topa tutmuş ise de müttefikler muharebeye cesaret edemeyerek kaçar.

Sultan II. Selim'in Vefatı

Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'da vefat eden ilk Padişahı olan Sultan II. Selim, Avusturya ile akdedilmiş olan 1568 antlaşması yenilendikten bir müddet sonra rahatsızlanır. Fakat biraz iyileştiğini hissedince Tersane'ye giderek çalışmalarına nezaret eder. Hekimbaşının bütün çabalarına rağmen kurtulamayarak (13 Aralık 1574) günü vefat eder.

Sultan II. Selim'in Şahsiyeti

Yaratılış olarak halim, mütevekkil ve ismi gibi selim olan Sultan II. Selim sarışınlığından dolayı "Sarı" unvanı ile anılmaktaydı.

Sultan II. Selim, ciddi bir eğitim ve terbiye gördüğünden devrin en münevver adamlarından biri olarak kabul ediliyordu. Âlimlere olan sevgisinden dolayı Osmanlı tarihinde ilk defa ulemaya "Cülûs Bahşışı" dağıtmıştı. Sultan II. Selim döneminde, büyük şehzâdenin sancağa çıkarılması prensibi ortaya konulmak suretiyle Osmanlı ülkesini birbirine katan şehzâde kavgalarına engel olunmaya çalışılmıştır. Bu iş için de Manisa sancağı "Şehzâde Sancağı" olarak düşünülmüştür. Osmanlı mimarisinin en değerli eserlerinden biri olan ve kendi adı ile anılan Edirne'deki Selimiye Câmii ve külliyesi, onun zamanında inşa edilmiştir. Zamanında birçok mektep, câmi, köprü ve hayrat müesseseleri inşa edilmiştir. Döneminde kazanılmış bulunan deniz zaferlerine, imar konusundaki gelişmelere ve yaptığı hayır işlerine rağmen o, tarihen mağdur sultanlarımızdan biridir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DURAKLAMA DEVRİ

12. SULTAN III. MURAD

Sultan II. Selim'in Hasekisi Nurbânû Sultan'dan doğan oğludur. (22 Aralık 1574) günü Osmanlı tahtına geçmiştir.

Uzun süren savaşlar ve bunların sebep olduğu iktisadî gerileme yanında, hükümdarın devlet işlerinde daha etkili olma arzusu, devlet nizamının bozulmasına sebep olmuştur. Sultan III. Murad döneminde Yeniçerilik kanununda yapılan değişiklik, devletin birçok müessesesinin de bozulmasına sebep olmuştur. XVI. asrın son çeyreğinde kanun ve nizamlara olan bağlılıkta gevşemeler görülmeye başlandı. Nitekim devletin merkez kuvvetlerini oluşturan Kapıkulu ocaklarına Sultan III. Murad zamanında kanun dışı asker alınması, başka bir ifade ile "Devşirme Kanunu"na riayet edilmemesi, daha sonra yeniçerilerin ıslah kabul etmez bir gürûh haline gelmelerine sebep olmuştur.

OSMANLI-İRAN SAVAŞLARI

1555 yılındaki Amasya Muahedesi gereğince Osmanlı Devleti ile İran arasında barış devam ediyordu. Hatta (1576) yılında İstanbul'a gelmiş olan İran elçisi Tokmak Han, daha İstanbul'da iken Şah Tahmasb, zehirlenme sonucu ölmüştü. Bundan sonra İran'da iç karışıklık ve saltanat mücadeleleri başlamıştı. Osmanlı Devleti, bir taraftan İran'daki iç mücadeleleri dikkatle takip ederken, bir taraftan da barışın bozulmamasına itina gösteriyordu. Buna karşılık, Gilan'dan dönmekte olan bir Türk kervanı Zengan'da basılıp tacirler öldürülmüştü. En önemlisi de İran'ın, Anadolu halkı üzerindeki mezhep tahrikleri havayı gerginleştirmekte gecikmedi. Bu yüzden 12 sene devam edecek olan İran savaşları başlamıştı. Nitekim Safevîlerin, Şah II. İsmail döneminde Anadolu'ya yönelik siyasî ve dinî faaliyetlerin artması, sınırda iki taraf emirleri arasında meydana gelen çatışmalar ile ilticalar, barışı ihlâl edip Osmanlı Devletini, kendini müdafaa etme zorunda bırakmıştı. Savaşta taraftar olmayan Sokullu Mehmed Paşa'nın bütün ısrarlarına rağmen İran'a savaş açıldı. İran'la harbe son veren muahede (21 Mart 1590)'da İstanbul'da imzalandı. Böylece 1578'de başlayan uzun ve yıpratıcı savaşa son verilmiş oldu. Savaşın siyasî ve malî etkileri, her iki tarafta da büyük sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu savaşlar, Osmanlı piyasalarını da çok sarsmıştı. Zü'yûf akçe meselesi yüzünden Kapıkulu askerleri İstanbul'da ayaklanıp saraya yürümüş ve sorumluların cezalandırılmasını istemişlerdi.

KUZAY AFRİKA'DA OSMANLI HÂKİMİYETİ

Sultan III. Murad döneminde Osmanlı hâkimiyetinin, Kuzey Afrika'nın batısında geliştiği ve hatta daha içerilere doğru nüfuz ettiği anlaşılmaktadır. Mevlay Abdullah'ın, 1574'teki ölümü üzerine halefleri arasında taht kavgaları başlamıştı. Bunlardan bir kısmı kuzeydeki Hristiyan devletlerden yüz çevirerek Osmanlı himayesini istemişti.

Bu gelişmeler üzerine başta papalık olmak üzere Fransa, Portekiz ve İspanya dikkatlerini Fas'a çevirip kuvvetlerini birleştirdiler. Müttefik güçlerle Osmanlıların desteklediği Abdülmelik'in kuvvetleri arasında Tanca'nın güneyindeki Vâdiü's-seyl de yapılan meydan savaşında Portekiz Kralı Don

Sebastian, büyük bir hezimete uğradı (4 Ağustos 1578).

OSMANLI-AVUSTURYA SAVAŞLARI

Murad döneminin ikinci büyük cephesi, Batı literatüründe "On beş yıl Savaşları" veya "Uzun Savaşlar" diye anılan mücadeledir.

13. SULTAN III. MEHMED

Murad'ın, Safiye Sultan'dan doğma oğludur. Şehzâdeliğinde devrin tanınmış âlimlerinden tahsil ve terbiye gördü. Yeni Padişah, devlet kademelerinde bazı değişiklikler yapar. Devlet erkânı arasında meydana gelen değişiklikler yüzünden ortalık karışmış, sipahiler ile martolozlar (Osmanlı garnizonlarında hizmet eden Hristiyan askerler) isyan etmişlerdi. Sonunda isyanlar bastırılmıştı.

a- Osmanlı-Avusturya Savaşları

Sultan III. Mehmed, cülûsundan önce başlamış olan Avusturya savaşları ile uğraşırken, başına bir de isyankâr tavır takınan Tuna beyliklerinin (Eflak, Erdel ve Boğdan) isyanları çıkmıştı. Bunun üzerine hükümdar, Koca Sinan Paşa'yı dördüncü sefer vezarete getirerek "Serdar-ı Ekrem" olarak görevlendirmiş, Bükreş ve Tergovişte'yi zapt etmişti. Ordunun, Yerköy'ünden Rusçuk tarafına doğru hareketle Tuna'yı geçtiği sırada Eflak Voyvodası Mihail'in yetişip top atışları ile köprüyü yıkması üzerine akıncı kuvvetleri karşı tarafta kalmış ve yok olmuşlardı. Bu hâdise, Koca Sinan Paşa'nın azline sebep olmuştu. **Tarihimizde Eğri Seferi ve Haçova Meydan Muharebesi adlarıyla meşhur olan sefer-i hümayûn** için hazırlıklar tamamlandıktan sonra Sultan III. Mehmed, Kapıkulu askerleriyle birlikte (21 Haziran 1596) hareket eder. Kurulan harp meclisinde Avusturya'nın Macaristan'daki en önemli kalelerinden Eğri üzerine yürümeye karar verilir. (21 Eylül 1596)'da kale önüne gelindiği zaman İslâmî geleneğe göre kaledekilere önce Müslüman veya teslim olmaları teklif edilmişti. İki teklifin de reddedilmesi üzerine savaş başlar. Yapılan hücumlar sonucunda kale teslim alınır (11 Ekim 1596). Avusturya, Macar, İspanya, Papa, Çek, Leh, Floransa ve Erdel kuvvetlerinden meydana gelen düşman ordusunun mevcudu 300 bin asker ve 100 toptan ibaretti. Osmanlı ordusu da 100 bin kişi civarında idi. Osmanlı ordusunda bozgun emareleri belirdi. Galip geldiklerini zanneden Avusturya askerlerinin Türk ordugâhında yağma ve talana başlamaları üzerine seyis, aşçı, deveci ve karakullukçu gibi savaş eri olmayan hizmetçiler, çadırların içine dağılan düşman üzerine kazma, balta, lobut gibi aletlerle saldırmaya başladılar. Düşmandan bir kısmı öldürülürken, "kâfir kaçtı" avazları asker arasında manevî coşkunluk meydana getirdi. Asker toparlanıp düşmana saldırmaya başladı. **Haçova, Osmanlı tarihinin zaferle neticelenen son büyük meydan muharebesidir.** Sadrazam İbrahim Paşa, 1600 yılı baharında Kanije üzerine varmak üzere sefere çıkar. Bu arada Bobofça kalesi de düşman tarafından yeniden ele geçirilir. Türk esirler, büyük bir kahramanlık göstererek barut deposunu ateşe vermişlerdir. Büyük bir gürültü ile infilak eden barut deposu, bütün Türk esirlerinin şehit olmasına, kale müdafilerinin ise teslim olmasına sebep olmuştu. Kanije, Tiryaki Hasan Paşa'ya verilmişti. Yeni sadrazam Hasan Paşa Belgrad'a hareket ederken, Arşidük Ferdinand da Kanije'yi kuşatma altına almıştı. Türk tarihinde bir kahramanlık nişanesi, askerî sevk ve idarede bir maharet örneği olan Kanije müdafaası, Avusturya askerinin hezimeti ile sonuçlandı. (18 Kasım 1601).

b- Celâli İsyanları

Celâli isyanlarının, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde 1550'li yıllarda görülmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Bu isyan hareketleri, tehlikeli yüzünü aksayan idarî tedbirler yüzünden III. Mehmed devrinde göstermişlerdi.

Bazı eyaletlerin ehil olmayanlara verilmesi, para ayarının bozulmasıyla ekonomik hayatın sıkıntılı bir hal alması, devam eden savaşlar yüzünden devletin vergi talepleri, halkı zor durumda bırakıyordu. Öbür taraftan eşkıyalık, ekonomik zorluklar, bazı devlet memurlarının ziyatkiyle halkın toprakla uğraşmayı bırakması (çift bozan reâyâ) ve medreselerde meydana gelen öğrenci yığılmasına karşılık mezunlarına iş imkânlarının sağlanamaması gibi aksaklıklar Celâliîliği körüklemişti.

Bu devirdeki en önemli isyan, Karayazıcı Abdülhalim'in isyanıdır. 1592'de başlayan ve 1595'te ülkenin neredeyse bütün bölgelerine yayılarak bir iç savaş manzarası arzeden Celâli ayaklanmaları, ayân ve eşrafın da işe karışmasıyla 1603 yılından itibaren Büyük Kaçkunluğa dönüşmüştü. Ayrıca 1603 senesinin ilk günlerinde "Zorba İsyanı" da denilen bir sipahî hareketi meydana geldi. Olayın başlangıcı, Yemişçi Hasan Paşa'nın ulema tayinlerine karışması, ilmiye makamlarına yeni tayinler yapması gösterilir. Yeniçerilerle sipahileri karşı karşıya getiren bu hareketin sonucunda Kurşunlu Han'da yeniçeriler tarafından kısırılan sipahiler katledilir.

c- Tebriz'in Elden Çıkışı

Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'da Sipahî, Anadolu'da Celâli ve Avrupa'nın destek verdiği Avusturya seferleri ile uğraştığı bir sırada İran harekete geçer. Böylece İran, bir taraftan Osmanlı Devleti'ni dize getirmek, öbür taraftan da 20 sene kadar önce kaybettiği yerleri tekrar almak arzusuna düşer. Emeline ulaşmak için de Avrupa devletleri ile ittifak çarelerini araştırmaya başlar. Bu teşebbüsü ile İran, Papalık, Almanya, Venedik, İngiltere, İskoçya, İspanya, Lehistan ve Fransa ile anlaşarak büyük bir Şark-Garp (Doğu-Batı) ittifakı kurdular. Böyle bir ittifakla Osmanlı Devleti'ni müştereken ortadan kaldıracaklardı.

Batılı devletlerle ittifak kurmuş olan Şah Abbas, Osmanlı Kapıkulu askerlerini taklit ederek İran'da "Tüfenkçi" adı verilen yeni askerî birlikler kurdu. Bunun yanında Şah Abbas, sınır boylarında tahriklerden de vazgeçmiyordu. Sınır beylerinden Gazi Bey'in kendisine sığınmasını fırsat bilerek büyük bir ordu ile Tebriz'e saldırıp ele geçirecektir. Böylece buradaki 18 yıllık Osmanlı hâkimiyeti sona erer.

d- Sultan III. Mehmed'in Vefatı ve Şahsiyeti

Tarihlerde "Eğri Fatih" diye anılan Sultan III. Mehmed, 9 seneye yakın bir saltanattan sonra (20-21 Aralık 1603)'de 38 yaşında iken vefat etmişti. Devletin, Avrupa, İran ve Anadolu'da üç ayrı kuvvetle aynı zamanda savaşması, onun kudretini göstermeye yeterli bir delildir..

14. Sultan I. Ahmed

Babası III. Mehmed'in Saruhan sancakbeyi olduğu sırada (Nisan 1590) Manisa'da doğdu. Annesi Handan Sultan'dır. Celâli fetretinden dolayı sancağa çıkamamıştır. 22 Aralık 1603'de tahta cülûs ettiği zaman 14 yaşında idi. Genç, samimi, muttaki, hamiyetli, sanatkâr ve hayır yapmayı seven bir hükümdardı. Sultan I. Ahmed'in dindarlığı, hayırseverliği, Müslüman olsun veya olmasın devletin bütün tebaasını kucaklıyordu.

Yeni Padişah, Fâtih Kanunnamesindeki "**Nizâm-ı âlem için**" kardeş katli uygulamasına son vererek kardeşi Şehzâde Mustafa'nın hayatına dokunmamıştı. Böylece bu cülûs, şehzâdelerin kanı dökülmeksizin gerçekleşmişti.

Celâli İsyanları

Anadolu'yu kasıp kavuran bu isyanlar, I. Ahmed zamanında da devam etmişti, Osmanlı-Avusturya mücadelelerinin sebep olduğu sıkıntılar yüzünden Anadolu'da devlete karşı bir hoşnutsuzluk başlamıştı. Tımarlı sipahilerin zaafa uğraması da Celâli isyanlarının had safhaya ulaşmasına yol açmıştı. I. Ahmed'in tahta çıkmasından hemen sonra sekbanlıktan yetişme Taval Ahmed isyan etmişti. Murad Paşa, 1610'da Tebriz'de bulunan Şah Abbas üzerine yürüdü. Ancak çarpışma olmadan kışlamak üzere Diyarbekir'e çekildi. 1611'de burada vefat etti.

Kâbe Örtülerinin İstanbul'dan Gönderilmesi

Yavuz Sultan Selim döneminden beri devam eden geleneğe göre her cülûsta Kâbe örtüleri yenilenmekte idi. Yeni Osmanlı Padişahının ismi de bu örtülere işlenmekte idi. Bununla beraber Kâbe örtüleri, İstanbul'da değil, Kahire'de işlenip gönderilmekte idiler. Bu örtülerin orada iyi işlenmediği ve sanat zevkine hitap etmediği anlaşıldığından Dârul-Hilâfe (İstanbul) sanatkârlarına işlettirilerek buradan gönderilmesi kararlaştırıldı (1610). Kâbe ve Ravza-i Mutahhara'nın tamir ve tezyini de yine bu dönemde olmuştur.

Sultan Ahmed Câmii

Sultan I. Ahmed, Zitvatoruk (jıtvatoruk) muahedesi gerçekleştirip Celâli isyanlarını da bastırdıktan sonra, halkın istifade edeceği bir câmi yaptırmaya karar verir. Temeli, (7 Kasım 1609)'de atılan Sultan Ahmed Camii'nin açılış merasimi (9 Haziran 1617)'de yapılır.

Döneminin övülmeye değer işleri arasında, Sultan Ahmed Câmii, medrese, imaret, tabhâne, mektep, dârul-mecânin (akıl hastahanesi), dükkânlar vesair unsurlarıyla birlikte büyük bir külliye yaptırması başta gelir. Mekke-i Mukerreme ve Medine-i Münevvere'yi süslemeye gösterdiği özen takdire layıktır. Bunlardan başka o, hem büyük, hem de genel bir manevî anıt (abide) daha bırakmıştır. Bu, ONUN ADINI TAŞIYAN "KANUNNÂME'DİR.

15. Sultan I. Mustafa

Osmanlı tarihinde, iki sefer tahta geçerek padişahlık yapmış bulunan Mustafa'nın hükümdarlığı, tarih kaynaklarımızda birbirinden ayrı iki dönem olarak ele alınır. Bunlardan biri ilk hükümdarlığı, diğeri de Sultan Osman'ın hükümdarlığı ve dönemi olayları verildikten sonra gelen ikinci hükümdarlığıdır. I. Mustafa, Cuma günü Eyüp Sultan'a giderek kılıç kuşandı (taklid-i seyf). I. Mustafa tahta çıktıktan sonra hekimlerin bütün ihtimamlarına rağmen iyileşemedi. Bunun üzerine Sofu Mehmed Paşa ile Şeyhülislâm Es'ad Efendi, aklî zafiyeti sebebiyle şer'an onun padişahlık yapamayacağı hükmüne varıp tahttan indirilmesini kararlaştırdılar. (26 Şubat 1618) Pazartesi günü, I. Mustafa'nın oturduğu odanın kapıları üstüne kapatılmak suretiyle tahttan indirildi. Aynı gün yerine I. Ahmed'in oğlu II. Osman getirildi.

İkinci Pâdişahlığı

Sultan II. Osman dönemindeki kapıkulu isyanı, Osmanlı tahtında yeni bir değişikliğin meydana gelmesine sebep oldu. Bu isyan sonunda Osmanlı devlet tarihinde ilk defa bir Padişah öldürülüyor ve yine ilk defa bir Padişah ikinci kez tahta çıkarılıyordu. Yeniçeriler, II. Osman'ın hayatına dokunulmayarak sarayda kafes hayatı yaşamasını istiyorlardı. Bununla beraber Genç Osman'ı kurtaracak ne bir şahıs, ne de bir hareket vardır. Yeni Sadrazam Kara Davut ve Yeniçeri Ağası Derviş Ağa ile birlikte İstanbul Subaşı ve Kethüdası Kilindir Uğrusu (çocuk hırsızı), onu bulunduğu yerden çıkarıp Yedikule'ye götürmüşlerdi. Yolda pek çok hakaretle karşılaşan **Genç Osman, aynı gün (20 Mayıs 1622) uzun mücadeleler sonucunda 11 cellât tarafından boğularak öldürülmüştü. Öldüğünde 18 yaşının içinde idi.**

Sipahi Hareketleri

II. Osman gibi akıllı ve meziyetli bir hükümdarın feci şekilde öldürülmesi, yerine de şuuru kaybetmiş birinin geçirilmesi, halkı büyük bir teessüre boğmuştu. Halk, olayın etkisinden kurtulunca suçluları aramaya başladı. Bu kin ve nefretin bir sonucu olarak Sadrazam Davut Paşa'yı, "Padişah Katili" olarak anmaya başladı. Durumun vahametini anlamakta gecikmeyen Şeyhülislâm Yahya Efendi, Valide Sultan'la görüşerek Davut Paşa'yı azl (20 Haziran 1622) ettirip yerine Mısır valiliğinden mâzûl Hüseyin Paşa'nın tayinini yaptırır. Padişah katiliği ile itham edilen yeniçeri ve sipahiler, Anadolu'da nefretle hatırlanır olmuşlardı. II. Osman'ın feci akıbeti, hem İstanbul'da, hem de taşrada yeniçeri ve sipahilere karşı büyük bir nefretin doğmasına sebep olmuştu. Bu durum, merkezde karışıklıkların peş peşe çıkmasına sebep olmuştu.

Abaza Mehmed Paşa İsyanı

Merkezî otoritenin zayıflaması ve payitahtta meydana gelen kargaşalar, Osmanlı ülkesinde çok kötü olayların meydana gelmesine sebep oluyordu. İşte bu sebeptendir ki, Antep, Trablusşam ve Erzurum gibi yerlerde yeniçerilere karşı fiilî hareketler görülmeye başlandı. Bu hareketlerin en önemlilerinden biri, Abaza Mehmed Paşa'nın Erzurum'daki hareketidir.

XIII. Hafta

16. Sultan II. Osman (Genç Osman)

(3 Kasım 1604) Çarşamba günü İstanbul'da doğan II. Osman'ın kısa süren saltanat dönemi, Osmanlı tarihinin ibretle okunması gereken sayfalarından biridir. Babası I. Ahmed, annesi Mahfirûz Sultan'dır.

Osman, (26 Şubat 1618) günü Osmanlı tahtına geçer. Çocuk denecek yaşına rağmen, kuvvetli tahsil ve terbiye görmüş, zeki, cesur ve iyi niyetli bir gençtir. Genç Padişahın, Arapça ve Farsça yanında Latince, Yunanca ve İtalyancayı bildiği, böylece, şark ve garp dillerini öğrendiği belirtilir.

Dışarıda Safevîler yönetimindeki Erdebil üzerine hareket etme kararı, onları barış isteme zorunda bırakır. Görüşmeler sonunda Osmanlıların lehine bir barış antlaşması imzalanır. (29 Eylül 1619) muhtevastaki maddî kazançları yanında ilk üç halife ile Hz. Aişe ve diğer ashaba sebb edilmemesi maddesi de bulunuyordu.

Osman'ın Şehadeti

Osman'ın asilerce şehit edilmesi, Osmanlı tarihinde o güne kadar görülmemiş bir olaydır. Genç Osman'ın, Hacca gitmek üzere hazırlandığı haberinin duyulması, asker arasında kaynaşmaya sebep olur. Yoksa Padişah, böyle bir bahane ile Anadolu, Suriye ve Mısır'daki Türkmenlerden meydana gelecek yeni bir ordu mu kurmak istiyor? Böyle bir hareket, yeniçeriler ile sipahilerin ortadan kaldırılması demektir. Çürümeye yüz tutmuş bu iki ocağın böyle bir şeyi kabul etmeleri mümkün değildi.

Ulema sınıfı da ocaklarının geleceğini tehlikeli gören askerle birleşti. Önce, II. Osman'ı bu işlere teşvik eden Süleyman Ağa ile Hoca Ömer Efendi'nin idamı istendi. Daha sonra Vezir-i azam Dilaver Paşa, Sadaret Kaymakamı Hafız Ahmed Paşa, Defterdâr Baki Paşa ve Nasuh Ağa'nın başları istendi. Bu istekleri kabul edilmeyince, (19 Mayıs 1622) tarihinde isyan başladı. Bu esnada saraya giren âsiler, genç hükümdarın amcası Mustafa'yı ikinci kez Osmanlı tahtına çıkardılar. Gece yarısı kıyafet değiştirerek Yeniçeri Ağası Kara Ali Ağa'nın konağına giden Osman, onun yeniçerileri ikna etmesini istedi. Yeniçeriler, II. Osman'ı yakaladılar (20 Mayıs 1622). Aynı gün öğleden sonra birçok hakaretlerle Yedikule'ye sevk edildiğini ve burada boğularak öldürüldüğü belirtilir

17. Sultan IV. Murad

Osmanlı Devleti'nin kudretli sultanlarından biri olan IV. Murad, I. Ahmed'in, Mahpeyker (Kösem) Sultan'dan doğma oğludur. (27 Temmuz 1612). Gösterişli bir bünyeye sahip olan Murad, annesi Kösem Sultan'ın gayretleri ile tahta çıkarıldı. (10 Eylül 1623).

IV. Murad'ın İdareyi Ele Alması

Murad, büyük bir anarşinin hüküm sürdüğü bir dönemde tahta çıkmıştı. Saltanatının ilk yıllarından başlayarak (1632)'deki yetişkinliğine kadar annesi ve politik liderlerin vesayeti altında bulunmuştu. Murad'ın, yönetimi tam anlamıyla ele geçirmesinin başlangıç noktasını, sadaret mührünün Hâfız Ahmed Paşa'ya verilmesi teşkil eder. Bunu çekemeyen Kaymakam Topal Recep Paşa, el altından Hüsrev Paşa'nın taraftarı sipahi ve yeniçerileri kışkırtmak suretiyle isyan başlatmıştı. Padişahın en yakın adamlarından 17 kişinin başını istediler. Bu istekler karşısında önce soğukkanlı davranan Murad onları oyalamaya çalıştı. Fakat tahttan indirilme tehditleri ve Topal Recep Paşa'nın ısrarları üzerine âsilerin isteklerini kabul etmek zorunda kaldı.

Gelişen olaylar sonucu Topal Recep Paşa sadrazam oldu. Şeyhülislâmlıktan azledilen Yahya Efendi'nin yerine Ahizâde Hüseyin Efendi geçti. Padişahın, bu olaylarda rolü bulunduğundan şüphelendiği Hüsrev Paşa'yı öldürtmesi, Recep Paşa'yı memnun etmiş görünüyordu. Bunun üzerine başlayan ikinci isyan hareketi daha sıkıntılı günlerin yaşanmasına sebep oldu. Padişah tahttan indirilmekle tehdit edildi. Sipahi ve yeniçerilerin İstanbul'da başlattıkları soygunculuk günleri geçtikten sonra Sultan Murad, (18 Mayıs 1632) günü sadrazamı saraya davet eder ve başını vurdurur. Bu ani darbe, sipahileri ve onlara yardım edenleri şaşkına çevirmişti. Gerçekten de Genç Padişah, Recep Paşa'yı ortadan kaldırmakla güç ve kudretini ispatladığı gibi, kendisine olan inancı da artırmıştı.

Sultan IV. Murad Döneminin Bazı Olayları: Bu dönemde, İstanbul'un beşte birinin yanmasına ve Osmanlı mesken mimarisinin en güzel eserlerinin yok olmasına, pek çok vezir ile ulemanın müzeyyen konaklarının ortadan kalkmasına, binlerce yazma ve değerli eserin yok olmasına sebep olan bir yangın çıkmıştı. Meşhur vaiz Kadızâde Mehmed Efendi'nin teşvik ve fetvasıyla IV. Murad, yeni bir yangın çıkar diye İstanbul'daki bütün kahvehaneleri yıktırarak yerlerine bekârlara mahsus odalar yaptırmak suretiyle tütünü yasakladı. Kahvehanelerin hakiki kapatma sebebi işsiz güçsüz ayak takımının toplanmalarına engel olmak için asayiş ile ilgili başvuru bir tedbir idi.

Murad'ın İran Seferi ve Revan'ın Alınması:

Osmanlı Devleti'nin iç karışıklık ve isyanları bastırmakla meşgul olduğu sırada büyük bir Safevî ordusunun Van kalesini kuşattığı haberi gelir. Bunun üzerine Erzurum Valisi Halil Paşa ile Diyarbekir Valisi Murtaza Paşalar düşman üzerine görevlendirilir. Osmanlı kuvvetlerinin yaklaşmakta olduğu haberini alan İran komutanı geri çekilmek zorunda kalır.

Sultan IV. Murad, İran'ın bu tutumuna son vermek için bizzat sefere çıkmaya karar verir. Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra bir iki istisna dışında Osmanlı Padişahları, askerlerinin başında sefere katılmıyorlardı. Bu bakımdan, Sultan Murad'ın, askerinin başında Revan seferine çıkması, hem yurt

içinde, hem de yurt dışında büyük bir yankı uyandırdı.

Bağdat Seferi

Bu sıralarda Mehdilik iddiasında bulunarak "İsa Ruhullah" diye kendisini tanıtan ve Sakarya şeyhi Ahmed adındaki bir şahıs, Eskişehir ve civarındaki halkı haraca bağlamıştı. Üzerine gönderilen kuvvetleri mağlup eden bu şahıs, gittikçe şımarıyordu. Sultan Murad, bu âsinin üzerine silahtarını göndererek onu yakalatır.(17 Haziran 1638) günü vardığı Konya'da da onu idam ettirir.

Ordu buradan Haleb, oradan da Musul'a gelir. Bağdat'a ulaşan Osmanlı Padişahının otağı, İmam A'zam Ebû Hanife türbesinin önüne kurulmasına rağmen "Bağdat'ı almadan mezhebimizin imamını ziyaret etmekten utanırım" diyen Sultan IV. Murad, süratle Bağdat'ı kuşatır (16Ekim 1638).

Osmanlı taarruzundan bunalan kale muhafızı Bektaş Han, Bağdat'ı teslim karar verir (24 Aralık 1638). Buna rağmen iç kalede bulunan ve kaleyi teslim etmek istemeyen İran ordusu ile yeniden çarpışma başlar. Nihayet kale bütünüyle teslim alınır. Padişah, "işte şimdi ser-i mezhebimiz olan İmam A'zam hazretlerini ziyarete yüzümüz oldu" diyerek İmam A'zam Ebû Hanife'nin türbesini ziyaret eder. Bundan sonra Türk-İran sınırına kalıcı bir düzenleme getiren Kasr-ı Şirin Antlaşması (17 Mayıs 1639) imzalanır.

Sultan IV. Murad'ın Şahsiyeti ve Vefatı

Sultan IV. Murad dönemi, Osmanlı Devleti'nin ilmi ve kültürel gelişmesine şahit olan bir dönemdir. Bu devirde çeşitli alanlarda yetişen bilgin ve tarihçi sayısında önemli artışlar meydana gelmişti. Medrese tahsilinin genişlemesiyle Türkçe eser kaleme alan yazarlar çoğalmıştı.

Sultan IV. Murad, bazı yenilik hareketlerine başlar. Bu hususta en büyük yardımcısı, meşhur risalesini kendisine takdim eden (1631) Koçi Bey olmuştur. Hastalığı sebebiyle kendisinden ümidini kesmiş olmasına rağmen IV. Murad, devlet işleriyle yakından ilgileniyor ve geleceğe ait planlar yapı-yordu. FAKAT (8 ŞUBAT 1640)'TA 28 YAŞINDA HAYATA GÖZLERİNİ YUMAR.